

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
(повне найменування факультету)

Психологія
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр
(ступінь вищої освіти)

на тему Психологічні аспекти супроводу сімей, які опинились у складних
життєвих ситуаціях
(назва теми)

Виконав(ла): студент(ка) 2 курсу,
групи СНз-123м

Спеціальності 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Психологія

АЛЬОХІНА Т.В.
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Керівник ХРУСТАЛЬОВА М.С.
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Рецензент КОВАЛЬ В.В.
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
Кафедра «Психологія»
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Психологія
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« 29 » серпня 2024 року

ЗАВДАННЯ

НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

АЛЬОХІНА Тетяна Василівна

(ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Психологічні аспекти супроводу сімей, які опинились у складних життєвих ситуаціях.

керівник проєкту (роботи) кандидат політичних наук, доцент ХРУСТАЛЬОВА Марина Станіславівна,

(науковий ступінь, вчене звання, ПРИЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «02» вересня 2024 року № 358

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 11 грудня 2024 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 103 сторінки, 66 джерел, 3 табл., 10 додатків.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) було реалізовано ряд завдань: проведено теоретичний аналіз проблеми сім'ї у складних життєвих обставинах, визначено характерні ознаки, типи, риси та особливості сімейного неблагополуччя; розкрито соціальні, психологічні та економічні причини сімейного неблагополуччя; проаналізовано сучасну практику роботи з неблагополучними сім'ями в Україні; досліджено взаємостосунки батьків і дітей у таких сім'ях; розроблено комплексну корекційно-розвивальну програму та підготовлено рекомендації для соціальних педагогів і батьків.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) табл. 2.1. Результати опитування батьків за методикою ОБС; табл. 2.2. Результати обстеження за методикою дослідження міжособистісних відносин дитини Рене Жиля; табл. 2.3. Результати обстеження за методикою дослідження міжособистісних відносин дитини Рене Жиля.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	ХРУСТАЛЬОВА М.С., доцент	23.09.2024	06.10.2024
2	ХРУСТАЛЬОВА М.С., доцент	07.10.2024	20.10.2024
3	ХРУСТАЛЬОВА М.С., доцент	21.10.2024	27.10.2024
Нормок-ь	КОВАЛЬ В.О., в.о.зав.кафедри	02.12.2024	04.12.2024

7. Дата видачі завдання «29» серпня 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт(роботу)	29.08.2024	
2	Збір матеріалу та вивчення літературних джерел на дипломний проєкт (роботу)	30.08.2024	
3	Затвердження теми	02.09.2024	
4	Складання змісту	20.09.2024	
5	Виконання першого розділу	23.09.2024	
6	Виконання другого розділу	07.10.2024	
7	Виконання третього розділу	21.10.2024	
8	Формування висновків	28.10.2024	
9	Перевірка роботи керівником	01.11.2024	
10	Оформлення дипломного проєкту(роботи)	04.11.2024	
11	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	08.11.2024	
12	Попередній захист дипломного проєкту(роботи)	11.12.2024	
13	Подання роботи на кафедру	11.12.2024	
14	Одержання відгуку та рецензії	13.12.2024	
15	Захист дипломної роботи	23.01.2024	

Студент(ка) _____ Тетяна АЛЬОХІНА
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи) _____ Марина ХРУСТАЛЬОВА
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 103 с., 3 табл., 66 дж., 10 дод.

Об'єкт дослідження: сім'ї, які опинились у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження: особливості психологічного супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Мета дослідження: вивчити та теоретично обґрунтувати особливості, види, зміст та методи психологічного супроводу сім'ї у складних життєвих обставинах, та надати рекомендації щодо її покращення.

Методи дослідження. У першому розділі використовувалися теоретичні методи, зокрема аналіз літератури та теоретичне узагальнення, для вивчення особливостей роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах, а в другому розділі – діагностичні методики (методика діагностики батьківського ставлення, анкета «Чи знаєте ви свою дитину?», методика діагностики міжособистісних відносин дитини, тести «Намалюй людину» та «Малюнок сім'ї»), спостереження за умовами проживання; в третьому розділі – корекційно-розвивальні методи (психотерапевтичні бесіди, групові тренінги, психоосвітні програми).

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що напрацьовані психологічні рекомендації та методики можна використовувати для психологічного супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Результати дозволяють полегшити процес адаптації таких сімей до нових умов, допомагають

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД, СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ, СІМ'Я,
КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ДІАГНОСТИЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	11
1.1. Характеристика сімей у складних життєвих обставинах як об'єкта психолого-педагогічної діяльності.....	11
1.2. Види та зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах	22
1.3. Технології і методи соціально-педагогічної роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах	30
Висновки до розділу 1	41
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	44
2.1. Методики діагностичного обстеження сімей у складних життєвих обставинах	44
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів діагностичного обстеження сімей у складних життєвих обставинах	50
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ З СІМ'ЯМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	60
3.1. Аналіз та інтерпретація результатів повторного дослідження.....	60
3.2. Рекомендації щодо діяльності з сім'ями у складних життєвих обставинах	74
Висновки до розділу 3	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність. Сьогодні тривожним сигналом для українського суспільства є те, що значна частина сімей потребує соціально-психологічної допомоги через проблеми які виникають між членами сім'ї, так і між сім'єю та її зовнішнім оточенням. Сучасний стан сім'ї в Україні можна охарактеризувати як кризовий. Впала народжуваність, відбувається девальвація змісту сімейного життя, його орієнтування на виховання дітей. Батьки не володіючи у достатній мірі знаннями про вікові і індивідуальні особливості дитини її розвитку нерідко здійснюють виховання всліпу інтуїтивно.

Зростання кількості сімей у складних життєвих обставинах обумовлено збільшенням числа малозабезпечених сімей, міграцією у тому числі за межі держави, погіршення стану здоров'я населення, зміною традиційних ролей в сім'ї, особливо жінок, зростанням кількості розлучень, неповних сімей, насилля в сім'ї тощо. Оскільки сім'ю визнано у міжнародному співтоваристві найкращою умовою виживання, захисту і розвитку дітей, основним осередком суспільства, природним середовищем для людини, то саме від неї залежить, яким буде наше майбутнє.

Актуальність обраної теми полягає в тому що за цих обставин, коли у суспільстві спостерігається тенденція збільшення сімей у складних життєвих обставинах (з різними видами неблагополуччя), від спеціалістів соціальних служб вимагається досконале володіння технологіями соціально-педагогічної роботи з цією категорією клієнтів, уміння врегульовувати негативні процеси у сім'ї специфічними методами і засобами впливу, адекватними індивідуальним особливостям випадків, з якими доводиться працювати [34;6].

Підґрунттям для такої роботи є програма «Соціальний супровід сім'ї у складних життєвих обставинах». Оскільки головне зберегти цілісність сім'ї, її родинні почуття, зв'язки, то повинна здійснюватись тривала соціально-педагогічна робота, у тому числі і соціально-інформаційна, яка спрямована на підвищення педагогічної культури батьків. Оскільки в будь-якій сім'ї з низькою

культурою, особливо міжособистісних відносин, формування особистості дитини не може відбуватись благополучно.

На даний час цією проблемою займалися такі вітчизняні дослідники як Іванцова А.О., Трубавіна І.М., Плоткін М.М., Целуйко В.М., Клемантович І.М., Буянов МЛ., а також закордонні дослідники Ейдемільер Е.Г., Юстіцкіс В., Дж. і М. Пауль та ін.

Сім'я у складних життєвих обставинах - це сім'я, яка в силу об'єктивних або суб'єктивних причин втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній складаються несприятливі умови для виховання дитини.

Виховання, зокрема сімейне, повинно спрямовуватись не на зовнішній прояв тих чи інших характеристик, а на внутрішню усвідомленість дитиною норм, правил та цінностей. З цього випливає, що дитина визнається суб'єктом діяльності, а отже, і суб'єктом процесу власного виховання [10;18].

Об'єкт дослідження: сім'ї, які опинились у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження: особливості психологічного супроводу сімей у складних життєвих обставинах.

Мета дослідження: вивчити та теоретично обґрунтувати особливості, види, зміст та методи психологічного супроводу сім'ї у складних життєвих обставинах, та надати рекомендації щодо її покращення.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз дослідження проблеми сім'ї у складних життєвих обставинах у науковій психолого-педагогічній літературі, та виявити характерні ознаки, типи, риси, особливості сімейного неблагополуччя.
2. Розкрити соціальні, психологічні, економічні причини неблагополуччя в сім'я.
3. Проаналізувати роботу з сім'ями у складних життєвих обставинах в Україні за останні роки.
4. Проаналізувати взаємостосунки батьків та дітей у сім'ях у складних життєвих обставинах та проаналізувати отримані результати.

5. Розробити комплексну корекційно-розвивальну програму щодо покращення взаємостосунків батьків і дітей та рекомендації для психологів, соціальних педагогів і батьків.

Методи дослідження. У першому розділі використовувалися теоретичні методи, зокрема аналіз літератури та теоретичне узагальнення, для вивчення особливостей роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах, а в другому розділі – діагностичні методики (методика діагностики батьківського ставлення, анкета «Чи знаєте ви свою дитину?», методика діагностики міжособистісних відносин дитини, тести «Намалюй людину» та «Малюнок сім'ї»), спостереження за умовами проживання; в третьому розділі – корекційно-розвивальні методи (психотерапевтичні бесіди, групові тренінги, психоосвітні програми).

Організація дослідження. Організація дослідження включає кілька етапів і проведена на базі Запорізького міського кризового центру та Запорізького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У дослідженні брали участь клієнти цих установ, переважно сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах.

1. Вибір сімей. Спочатку були визначені критерії для відбору сімей, що мали певні труднощі у взаємовідносинах між батьками та дітьми, зокрема діти віком 6-12 років. Також враховувалася згода батьків на співпрацю та наявність різних типів сімей, що мають труднощі.

2. Налагодження стосунків. На початку роботи проводилися заходи для встановлення доброзичливих, довірливих відносин з кожною сім'єю. Це створювало сприятливу атмосферу для подальшої співпраці та дослідження.

3. Збір анамнезу. На цьому етапі вивчалася інформація про сім'ї, включаючи особливості розвитку дітей, загальну історію сім'ї та інші важливі дані, отримані від батьків.

4. Складання програми діагностики. Було розроблено спеціальну програму психолого-педагогічної діагностики, що включала мету, вибір методик, умови та розклад обстеження. Метою було діагностування міжособистісних взаємовідносин у сім'ї.

5. Реалізація програми обстеження. Діагностика проводилася з використанням різних методів, включаючи бесіду та спостереження, а також психодіагностичні методики, такі як «Методика діагностики батьківського відношення» (Варга та Столін), анкета «Чи знаєте ви свою дитину?» для батьків. Для дітей використовували методику «Малюнок сім'ї», «Намалюй людину», а також методику Рене Жиля для дослідження міжособистісних відносин.

6. Повторне дослідження ми провели корекційно-розвивальну програму з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах.

7. Спостереження. Під час регулярних зустрічей проводилося спостереження за динамікою взаємовідносин у сім'ї, фіксувалися особливості поведінки дітей та батьків.

8. Опрацювання результатів. Завершальним етапом стало опрацювання та аналіз отриманих результатів, які дали змогу зробити висновки про міжособистісні взаємини в сім'ях та визначити напрямки подальшого супроводу і підтримки для покращення їхнього соціального стану.

Експериментальна база дослідження. Запорізький міський кризовий центр та Запорізький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У дослідженні брало участь 10 сімей, які стоять за межею благополуччя: 12 дітей вік яких становить від 5 до 12 років та їх батьки. Основні положення дипломної роботи обговорювались на нараді Запорізького обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та отримали позитивний відгук.

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що напрацьовані психологічні рекомендації та методики можна використовувати для психологічного супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Результати дозволяють полегшити процес адаптації таких сімей до нових умов, допомагають стабілізувати емоційний стан членів родини та підвищують їхню стресостійкість.

Запропоновані методики також можуть бути застосовані у груповій та індивідуальній роботі з такими сім'ями, що сприяє більш якісній соціально-психологічній підтримці.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг: 103 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

1.1. Характеристика сімей у складних життєвих обставинах як об'єкта психолого-педагогічної діяльності

Складнощі сьогодення приводять до того, що все більше сімей опиняються в складних життєвих обставинах. Перебуваючи певний час в кризовому стані, серед членів сім'ї виникає напруга, порушуються родинні зв'язки. Це є не лише проблемою окремо взятої родини, а й суспільства, бо значний процент людей, які вийшли з родин, які перебувають в складних життєвих обставинах (СЖО), можуть створити сильну соціальну напругу, підвищити злочинність і т.д.

Психологічна неврівноваженість та деформація особистості формуються в ранньому дитинстві. Безліч, на перший погляд, незначних факторів, несприятливих умов, в якій знаходиться дитина у родині СЖО приводить у подальшому до викривлених ціннісних переконань.

Сприятливі сімейні умови – це, перш за все, взаємна повага та любов всіх членів родини. Саме цими чинниками визначається здорова моральна атмосфера сім'ї. Гармонійні дитячо-батьківські відносини – один з факторів успішності майбутньої дорослої людини. Навпаки, відсутність гармонії почуттів, складність у взаємовідносинах батьків між собою впливає на дитину, що приводить до ускладнення розвитку особистості. Таким чином, сім'я як структурна одиниця суспільства, перетворюється на негативний фактор формування особистості.

Розвиток дитини залежить, перш за все, від морального потенціалу родини. Це є основним критерієм, за яким оцінюються сім'ї СЖО в психолого-педагогічній й літературі.

Поява соціально запущених дітей та девіантна поведінка підлітків пов'язана з мешканням їх в родин, які перебувають в складних життєвих обставинах. Там

майже відсутня соціалізація дітей. Але слід зазначити, що не можна родину СЖО ототожнювати з асоціальною сім'єю. Бо словосполучення «благополучна родина» слід розглядати саме з позиції присутності турботливого виховання. Тож розрізняють:

- соціалізовані родини (до них відносяться, як благополучні так і неблагополучні сім'ї з точки зору біологічних та соціальних інтересів дитини, які задовольняються або ігноруються);
- асоціальні сім'ї (в них превалює злочинні інтереси членів родини, алкоголізація, вживання наркотичних речовин).

Крім того, соціалізована родина може не виконувати виховну функцію, а всі інші частково або навіть повністю задовольняти. Але це скоріш виняток, ніж правило.

Але якщо батьки своїми діями викликають у дитини психічне напруження або соматичні захворювання, то для неї родина стає неблагополучною сім'єю. В цьому випадку молодші члени сімейної системи можуть вчинити так званий «протест», пов'язаний з виникненням адикцій, пошуком асоціальних друзів, протиправними вчинками, бродяжництвом.

Отже, до проблемних (неблагополучних) сімей відносяться родини, в яких з боку батьків або тих, хто їх заміняє, по відношенню до дітей втрачена виховна функція. Це приводить до несприятливих умов виховання [31;46].

Дамо поняття сім'ї, яка опинилась в складних життєвих обставинах. Це досить вичерпано подано у «Словнику-довіднику для соціальних працівників та соціальних педагогів», що розробив центр соціальних служб для сім'ї, дітей, та молоді.

Сім'я СЖО – це родина, в якій втрачені можливості виховання дітей внаслідок певних причин (об'єктивних або суб'єктивних), що привело до несприятливих виховних умов.

Причини, що призвели до цього – різноманітні та індивідуальні для кожної родини. Узагальненим чинником є виникнення несприятливих умов для розвитку дитини.

За визначенням професора І.В. Андрієнка «До категорії неблагополучних належать родини, які характеризуються різноманітними соціальними, моральними та виховними проблемами. Це сім'ї, де батьки мають залежності від алкоголю чи наркотиків, ведуть антигромадський спосіб життя, порушуючи морально-правові норми суспільства. Також до цієї групи відносяться сім'ї зі стійкими конфліктами між батьками й дітьми, неповні родини, а також ті, які зовні здаються благополучними, але допускають серйозні помилки у вихованні через низький рівень педагогічної культури чи відсутність освіченості. У таких родинах стосунки з дітьми часто є формальними, відсутня єдність у вимогах до дитини, або мають місце бездоглядність, надмірна опіка, суворість, фізичні покарання. Сюди також належать сім'ї, що прагнуть матеріального успіху за будь-яку ціну, але нехтують моральними та емоційними аспектами виховання».

Він вважає, що сім'ї СЖО характеризуються низьким соціальним статусом в одній або в декількох сферах життєдіяльності, мають знижені адаптаційні здібності, здійснюють функцію сімейного виховання нерезультативно та повільно. Таким чином, ці родини не справляються з покладеними на них законом функціями [1, с. 34-37].

І.М. Шаповалова та Л.І. Шевченко вивчали такий психологічний феномен, як «щастя». На їх думку існують ознаки, які властиві більшості нещасливих родин.

Властивості нещасних родин:

1. Відсутність єдиної думки серед членів родини з багатьох питань.
2. Немоżliвість зрозуміти емоції та почуття.
3. Часті прояви дратівливості.
4. Відсутність любові.
5. Недостатня увага один до одного.
6. Відсутність довіри як базової потреби.
7. Немає бажання робити компліменти.
8. Часті поступки один одному.
9. Сильне бажання любові [50; 51].

Однак, не можна однозначно розрізнити, які родини слід віднести до «благополучних», а які – навпаки. Тож неблагополучні родини в літературі описані, як «кризові», «проблемні», «аморальні» сім'ї, родини з алкогольною, тютюновою та наркотичною залежністю. Слід зазначити, що немає однозначної кваліфікації сімей, які опинились в складних життєвих обставинах. Розглянемо ці родини згідно їх виховного впливу на дітей [13; 34].

Другорядність задоволення духовних потреб. В цих родинх перше місце займають матеріальні потреби: прагнення до збагачення, жага накопичення. Ці умови вкрай несприятливі для формування та розвитку особистості дитини. В цих родинх зазвичай 1-2 дитини. Часто один з батьків веде аморальний спосіб життя. Зазвичай, серед батьків існує певний рівень освіти, вони часто відвідують школу, але стимулювати дитину до здобуття знань не можуть. Таким родинам, частіш за все, притаманне:

- авторитарний стиль виховання,
- відсутність бажання організувати культурне дозвілля дитини,
- полярність інтересів батьків та дітей,
- відсутність підтримки інтересів дитини.

Матеріальний стан – різний, іноді висока заможність батьків, а іноді злидні.

Нейтральний тип родини. Цьому типу сім'ї властиве так зване «вільне виховання». З першого погляду це здається добрим набутком родини, але якщо розгледіти ширше, то можна зробити висновок, що діти полишені самі на себе.

Основним «обов'язком» батьків у такого типу родин є лише заробляння грошей. Найчастіше це жінки, що перебувають в розводі, одинокі або матері, які виховують дитину самотійно. Вихованню дітей не приділяється увага тому, що ці жінки ледве-ледве задовольняють базові потреби родини. Відсутність гарних соціальних умов також не дозволяє в повній мірі займатись вихованням дітей.

Багатодітні сім'ї також доволі часто зустрічаються серед сімей «нейтрального типу» виховання. Їм властиві низький культурний рівень розвитку та послаблені соціально-моральні норми. Матеріальний стан в цих родинх нижче за середній.

Присутність аморального мікроклімату в родині. В таких родинах має місце відсутність або послаблення морально-трудової атмосфери, нервозність в відношеннях між подружжям і по відношенню до дітей, прояви антипедагогічного відношення до молодших членів родини (всі або декілька видів сімейного насилля, які проявляють в вигляді «покарання»), конфліктність, відсутність духовних запитів та культури взагалі. Ці родини також, частіш за все, багатодітні. Освіта батьків, як правило, нижче середньої. Матеріальний стан переважно важкий. В родині повністю відсутні піклування, підтримання добробуту дітей, будь-яка організація їх дозвілля. Як наслідок, діти в таких родинах виховуються в дворових компаніях, часто набуваючи роль лідера [60; 61; 62; 63; 64; 65].

Криміногенний тип сім'ї. Для цих родин властиві наступні характеристики:

- систематичне пияцтво одного або обох батьків та залучення до нього дітей або підлітків;
- розпусний спосіб життя (часто з залученням до нього дітей);
- застосування всіх або декількох видів насильства по відношенню до дітей;
- повна відсутність сприятливих умов для виховання.

За досвідом кандидатки педагогічних наук А. Іванцової, існує 3 групи проблемних родин:

1. Родина, що відноситься до виховання дітей вкрай безвідповідально, причому способи життя та поведінка батьків характеризується аморальними вчинками.
2. Відсутність єдиного стилю виховання та взаємодії з дітьми, помилки в формі та методах взаємовідносин, та наявність низької педагогічної культури у батьків.
3. Неможливість здійснювання нагляду та виховної роботи з дітьми з причин зайнятості або розлучення батьків, розладу в родині та ін. [11; 6].

Інші автори дотримуються другої класифікації родин, які опинились в складних життєвих обставинах [7; 3].

Зовні «спокійна сім'я». При нейтральному відношенні подружжя один до одного та до дітей, все одно спостерігається незадоволеність почуттями, деяке відчуження, стримування негативних почуттів. У одного або обох батьків може бути туга, депресивні стани. Немає щирих розмов один із одним. Діти, відчуючи напруження та відсутність «контейнування» своїх емоцій батьками, як правило, виростають «складними», суспільство до них відноситься без розуміння та з острахом.

Вулканічна сім'я. Родина характеризується сильним емоційним забарвленням стосунків. Подружжя сходиться і знову розходиться, в сім'ї часті скандали чи навпаки – освідчення в коханні. Все це суттєво впливає на емоційний стан дітей. Вони не відчують стабільності та безпеки, часто знаходиться в стані відчаю та безпорадності. Почутті відповідальності та єдиний підхід у вихованні повністю відсутні.

Сім'я-санаторій. Зовні така родина здається благополучною, а відносини між її членами теплими та турботливими. Але насправді в родині присутня повна дисгармонія: хтось один постійно потребує уваги та піклування. Якщо це мати чи батько, то діти роками відчують себе нервово та фізично перевантаженими, відчують почуття надмірної тривоги та перебувають у так званій «емоційній незалежності». У випадку, якщо надмірна турбота стосується дітей, молодші члени родини перебувають під жорстким контролем, дріб'язковою опікою, «захистом» від удаваних небезпек [9, С. 55].

Сім'я-театр. В цій родині, на перший погляд, є довіра, близькість, благополуччя. Але зовні сім'я нагадує театралізовану виставу, бо складнощі виховання прикриваються досягненнями, а заохочення та заборони – декларуються.

Сім'я «третій зайвий». Тут дитина сприймається як перешкода подружньому щастю. Процесу виховання, як такого, не існує, присутні деякі директиви по відношенню до дітей, які в останніх в подальшому викликають тривожність та невпевненість.

«Сім'я з кумиром». Частіш за все, ним виступає дитина або діти. Піклування присутнє, але це єдине, що утримує родину разом. Але життя діти проживають не своє, бо всі свої реалізовані мрії, амбіції, прагнення, почуття батьки переносять на дітей. Привалюється прагнення вберегти дітей від життєвих складнощів, що суттєво приборкує їх прагнення до самостійності.

«Сім'я-маскарад». В цій родині батьки не можуть прийти к консенсусу у питаннях харчування, виховання, навчання, добробуту. Коливання вимог, настрою, життєвих цілей призводить до тривожності, нервових зривів та напруження. Немоżliвість підлаштовуватись під вимоги батьків, що постійно змінюються, призводить до формування внутрішнього конфлікту у дитини, а також втрати найближчих та потенційних життєвих орієнтирів.

Вчені, котрі вивчають впливи конфліктів та суперечок на особистість, розділяють типи родин, що перебувають в конфліктних, нестабільних відносинах, відповідно від гостроти, глибини, частоти конфліктних ситуацій на наступні види: кризові родини, конфліктні сім'ї, проблемні родини, невротичні сім'ї [29;47].

Кризові сім'ї. Ці родини, частіш за все, знаходяться на етапі розлучення. Вони, як правило, перебувають в гострій фазі конфлікту. Займаючи ворожу позицію відносно один одного, інтереси та потреби дітей не розглядаються зовсім.

Конфліктні сім'ї. Ці родини нагадують кризові сім'ї. В певній сфері у подружжя має місце конфлікт інтересів. Невміння або небажання його вирішити приводить к «емоційним гойдалкам», здебільш негативного плану. Проте, шлюб не розпадається, бо в якості стримуючого фактору виступає вміння знаходити компроміси та досить вдало вирішувати конфліктні ситуації.

Проблемні сім'ї. тут на перше місце виходять складнощі зовнішнього плану, до яких можна віднести тривалу хворобу, відсутність постійного житла, засобів для існування, перебування в місцях позбавлення волі когось із подружжя. Тривалість складнощів і неможливість вирішення проблем поступово розхитує шлюб ззовні, крім того, нерідко викликає психічні розлади або невротичні стани у когось із подружжя.

Невротичні родини. Тут мова не йде про нервово-психічні розлади когось із подружжя (спадкові або набуті). Підвищена тривожність, агресивність, розлади сну, емоційність виникають внаслідок життєвих складнощів, невміння з ними справлятися, екологічно долати психологічні виклики.

Наступна класифікація розподіляє родини за атмосферою в сім'ї та якістю відносин між подружжям та дітьми. Вона трохи схожа на попередню. Родини поділяють на соціально-неблагополучні, проблемні, конфліктні, нестабільні, дезорганізовані [30; 45].

Соціально-неблагополучні сім'ї. Для них характерно вживання алкоголю та наркотичних речовин, низькій культурний рівень та відсутність виховання, як у подружжя, так і у дітей. Нерідко діти в цих сім'ях народжуються з важкими розумовими вадами та фізичними аномаліями (до 90%).

Проблемні сім'ї. Зовні нормотиповані родини, але зі складними взаєминами між подружжям. Зазвичай, партнери не чують та не відчують один одного, має місце завищене очікування, нерозуміння реальності. Превалює незадоволеність партнерськими відносинами, присутній міф, що якби один з партнерів змінився, то родина стала б ідеальною.

Конфліктні сім'ї. Відрізняються напруженою обстановкою в родині. Постійні, як короткотривалі, так і довготривалі конфлікти поступово набувають хронічного характеру. Все це виникає внаслідок психологічної несумісності. Нерідко учасниками конфліктів стають і діти. Та навіть якщо вони перебувають лише в ролі «спостерігачів», це все одно відображається на їх психічному та емоційному стані, поведінці.

Нестабільні сім'ї. В цих родинх партнери постійно незадоволені один одним та сімейним життям взагалі. Привалює надмірне очікування від шлюбу, який «не вдався». Почуття власної гідності відсутнє у обох партнерів. Постійні звинувачення, надмірна емоційність, наміри «перевиховати» один одного – основні характеристики нестабільних родин. В більшості випадків (до 90%) діти мають відхилення поведінки.

Дезорганізовані сім'ї. Характеризуються антисоціальною поведінкою. Присутній диктат, всі види насилля, алкоголізм або наркоманія, грубість, культ сили. Діти перебувають в постійному страху та емоційному напруженні. Діти ростуть самі по собі, нерідко їх основним середовищем стає вулиця [2, с. 80].

Остання класифікація ділить сім'ї у складних життєвих обставинах на чотири категорії: конфліктні, аморальні, педагогічно невлаштовані та асоціальні сім'ї [27;16].

Причин, по яким родини опиняються та іноді роками перебувають в складних життєвих обставинах доволі багато. Причини, за якими сім'ї отримують подібний статус, також доволі різноманітні. Клієнти та співробітники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) розрізняють наступні причини, котрі і призводять до виникнення проблем в родинях [8, с. 89]:

Економічна нестабільність, яка виникла внаслідок непрацездатності одного або декількох членів родини, неможливість влаштуватись на роботу, нестабільний дохід, наявність боргів, відсутність житла і т.д.

Психологічні проблеми, які відображуються в конфліктах, подружній невірності, втручанням родичів і близьких, що не допомагає в вирішенні проблем, а лише розколює подружжя, наявність неврологічного або психічного захворювання в одного з членів родини.

Асоціальні складові, що характеризуються насильством з боку одного або обох членів сім'ї, алкогольної, тютюнової або наркотичної залежності, соматичних проблем, особливо пов'язаних з важкими захворюваннями, наявністю інвалідності.

Педагогічна невлаштованість. Це, насамперед, неспроможність батьків здійснювати виховання дитини внаслідок низького рівня педагогічної культури, незнання форм та методів виховання, спілкування, налагодження контактів [14; 15; 19].

Повний спектр причин, які викликають проблеми, знаходяться в Додатку А.

Одним із аспектів, що спричиняє певні наслідки, такі як: великий відсоток розлучень, порушення принципів комунікації та морально-етичних принципів між

членами подружжя, є відсутність або викривлення системи ціннісних орієнтацій родини. Перш за все, несприйняття самоактуалізації особистості, відсутність або деформація пізнавальних інтересів у членів родини, байдужість до праці. З часом нормативна соціальна поведінка, яка властива для здорового суспільства, для цієї родини стає неактуальною, а потім взагалі поведінка стає маргінальною.

Педагогічний вплив батьків на дітей, як такий, відсутній, бо не має певних творчих та виховних цілей, натомість метою такого «виховного процесу» є бажання уникнення негативних наслідків за безвідповідальність та бездіяльність по відношенню до дітей. Молодші члени родини з часом переймають ті ж самі ціннісні установки. В цілому, родина перебуває в несприятливих сімейних стосунках, дитячо-батьківські взаємини негармонічні, часом зовсім неадекватні. Діти виростають з порушенням психічного розвитку, часто покидають дім задовго до повноліття.

За статистикою, близько 54,1% батьків підходять до виховання з формальної точки зору, на перше місце ставлячи базові (вітальні) потреби: забезпечення харчування, одягу, контроль «слухняності» та формальний контроль шкільного навчання. Форми і методи виховання, здебільш, авторитарні. Вони передбачають безумовне підкорення. При цьому погляди батьків на процес виховання часто помилкові.

Після проведеного опитування «Молодь за здоровий спосіб життя» (судження дітей та їх оцінка соціально-психологічного клімату в родині знаходяться в Додатку Б), лише 19% підлітків, віком від 10 до 14 років вважають, що батьки та дорослі взагалі відносяться з розумінням та повагою. Інші 81% респондентів, навпаки, говорять про напружену, конфліктну обстановку в родині [22; 35].

Бідь-яка родина відрізняється атмосферою, розумінням подружжям своїх ролей по відношенню до дітей та один до одного. Особистісні характеристики дитини формуються завдяки процесу сімейного виховання. Саме від способу виховання залежить, якою в подальшому буде дитина.

Згідно дослідженням при наявності 53,5% відсотків вільного часу у батьків, на дітей его фактично не витрачають або витрачають дуже мало. При цьому 69,4 відсотків вільного часу займають спілкування один з одним та зі знайомими, перегляд телевізора та ін. На власних дітей витрачається зовсім небагато часу і в край непродуктивному режимі.

Згідно з опитуванням «Молодь за здоровий спосіб життя» підліткам середнього та старшого шкільного віку людям ставились питання: як часто та з ким саме у них виникають проблеми у сімейному спілкуванні. 23% респондентів відповіли, що їм складно спілкуватись з братами та сестрами. 14% мають проблеми з спілкуванням з батьком, причому цей показник поступово зростає у респондентів віком від 10 до 17 років. Після 20-літнього віку цей показник поступово йде на спад. З матір'ю підліткам складно спілкуватись з 10 до 18-19 років [22;37].

Виховна функція батьків або тих, хто їх заміняє, зумовлена багатьма чинниками, такими як:

- наявністю підходящих побутових умов;
- стабільним рівнем доходу;
- наявністю загальної педагогічної культури;
- вільним часом;
- субкультурою родини;
- стабільними стосунками між подружжям;
- взаємоузгодженістю батьків у питаннях виховання;
- фізіологічними особливостями обох батьків (станом здоров'я, віком);
- психолого-етичними особливостями батьків (моральними якостями, досвідом виховання, комунікативними здібностями, ціннісними орієнтаціями, моральною атмосферою родини).

Але самі головні з них, навіть, не наявність певного стилю «внутрішнього» сімейного життя, а готовністю реалізувати свою виховну функцію.

Крім того, в наш час число чинників для виконання виховної функції значно зростає. І внаслідок цього зростає відсоток сімей в складних життєвих обставинах. Родина СЖО стає феноменом в суспільстві. Її характеризують за рівними типами неблагополуччя. Це вимагає від працівників соціальних служб не тільки визначати тип сім'ї, а й розуміти фактори неблагополуччя, щоб попередити їх зростання. Це дозволяє якісно надати допомогу родинам, запобігти виникненню дитячих психологічних травм.

Для якісного надання допомоги соціальний працівник повинен:

- досконало володіти технологією соціальної роботи;
- вміти врегулювати негативні процеси в родинах СЖО;
- знати методи і засоби впливу на неблагополучні сім'ї
- розуміти індивідуальні особливості сімей.

Наступним етапом після соціального супроводу родини СЖО є налагодження побуту, спілкування, піклування, а саме головне – екологічних взаємовідносин між членами сім'ї, що допоможе виробити у дитини певні неусвідомлені моделі поведінки, які в подальшому перейдуть в вірні звички та життєві установки. Саме ці установки і впливають на вироблені подальшої моделі майбутнього життя дитини.

Зближення інтересів та потреб батьків і дітей, розуміння та усвідомлення змісту життя, початок гармонізацій взаємовідносин в родині, усвідомлення змісту життя, розуміння широкого спектру его форм і способів реалізації, взаємоповага до кожного – це кілька умов для того, щоб родина СЖО стала на шлях виправлення [52; 53; 54; 55].

На вирішення цих потань і скерована робота соціальних працівників.

1.2. Види та зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями у складних життєвих обставинах

Одним з основних об'єктів роботи працівників соціальних служб є сім'я у складних життєвих обставинах. Для того, щоб допомогти родині СЖО ведеться

соціально-педагогічна робота, яка здійснюється фахівцями як у межах суспільства, так і в масштабах держави [34;68].

Родина являється всеосяжним соціальним інститутом: вона відображає в собі актуальні проблеми суспільства, такі як: насильство, дискримінація, малозабезпеченість, несправедливий розподіл власності і т.д.

Саме шляхом взаємодії суспільства, родини та соцслужб можна вирішити проблеми сімей СЖО. Відбувається соціальна робота, яка спрямована на захист прав та свобод згідно державного та міжнародного права, розширення можливостей членів родини, особливо дітей, поліпшення матеріально-побутових умов, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу та забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх членів родини [20, с. 68-69].

Соціальна робота, яка спрямована на поліпшення стану родин СЖО, розподіляються на декілька напрямків:

1. соціальна профілактика;
2. соціальна реабілітація;
3. соціальний супровід;
4. соціальне обслуговування.

Ці види є складовою соціальної роботи з сім'ями. Тож в ніж виділяють такі види, як реабілітація, супровід, профілактика та обслуговування.

Зупинимось на розкритті напрямків та видів соціальної роботи.

Соціальна реабілітація передбачає надання допомоги сім'ям, члени яких мають алкогольну та наркотичну залежність, відбували термін ув'язнення. Цей вид допомоги застосовується для нівелювання сімейних конфліктів, дисгармонії у взаємостосунках, подолання кризових станів. Це може стосуватись молодих родин, або сімей, які перебувають в стані кризи, відчуваючи безпорадність, самотність та безвихідність. Соціальна реабілітація застосовується при складнощах, які виникли внаслідок тяжких захворювань, майнових втрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань [21, с. 63].

В процесі соціальної реабілітації робота відбувається з усіма членами родини. Як правило, працюють з кожним окремо. Другим важливим етапом є робота з усіма членами родини та з близьким її оточенням, а саме з тими, хто перебуває в родинних зв'язках з подружжям. Основною метою є подолання стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, що призводить до відновлення честі, гідності, права і свободи членів родини.

Соціально-педагогічний супровід передбачає створення певних умов для родин СЖО, напрям яких – подолання причин неблагополуччя. Мета соціального супроводу полягає в тому, щоб в певний проміжок часу (як правило довготривало) надати допомогу для компенсації або повної ліквідації причин неблагополуччя родини. Допомога направлена на:

- процес формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі;
- реалізацію соціального та виховного потенціалу;
- розуміння своїх прав і обов'язків у суспільстві;
- корекцію та покращання стосунків всередині родини, а також з мікро- і макросередовищем.

Існують певні критерії соціально-педагогічного супроводу родини, згідно яких можна визначити ефективність надання цієї допомоги [33; 45]. Вони полягають в наступних 4 принципах, після виконання яких можна казати про можливість відновлення благополуччя родини як системи.

1. Здатність виконувати родиною своїх основних функцій, таких як: реалізація економічного потенціалу, комунікативний зв'язок між подружжям та дітьми, контроль та реалізація репродуктивної сфери, соціалізація молодших членів родини, ведення господарства та налагодження побуту, реалізація рекреативної, психотерапевтичної та гедоністичної складової.

2. Повне відновлення внутрішньосімейних зв'язків і їх постійна стабілізація, яка полягає в формуванні та контролі процесу спільного проживання в одному приміщенні, грамотному веденні господарства і вихованні дітей, перебуванні в офіційному шлюбі, реалізації емоційної та фізичної близькості.

3. Налагодження стосунків із мікросередовищем родини. Мова йде про доброзичливі зв'язки з сусідами, ділові в школі та на роботі.

4. Налагодження стосунків всередині макросередовища сім'ї, таких як: колишня батьківщина, діаспора, релігійна громада. А також участь в відзначенні державних, національних, релігійних свят, в недільних школах і т.д.

Соціально-педагогічне обслуговування передбачає вирішення проблем в задоволенні загальних життєвих потреб і розв'язання поточних проблем та протиріч. Воно здійснюється шляхом надання соціальної, юридичної, психологічної допомоги всім членам родини. Це можуть бути послуги з охорони здоров'я, які включають в себе відпочинок та оздоровлення, спеціальне медичне обслуговування, санаторно-курортне лікування; з освіти, що передбачають підготовку, перепідготовку, іншу освіту; з професійної орієнтації – добір роботи та працевлаштування.

Соціальне інспектування. Ця складова соціального втручання була вперше введена в Україні у 2001 р. Згідно Закону «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю»: вона дає право соціальному педагогу відвідувати родину, яка знаходиться в складних життєвих обставинах.

Інспектування родини є складовою соціального супроводу. Воно дає можливість оцінити, наскільки успішно проводиться робота з сім'єю СЖО. Перш за все, соціальне інспектування – це контроль, облік, перевірка, оцінка можливих порушень прав дітей, літніх людей або будь-кого в родині. Важливо не тільки проконтролювати, наскільки виконується права людини, а і розуміти, завдяки яким умовам це можливо.

Перед соціальним супроводом потрібно провести соціальне інспектування. Цей процес потребує тривалого часу, бо саме за певний час можливо визначити якість роботи соціального працівника з родиною СЖО [5, с. 88-93].

Соціальне інспектування здійснюється співробітниками центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Потім, в разі виникнення неблагополуччя, співробітники звертаються до органів виконавчої ради та місцевого самоврядування. Вони також можуть звернутись до організацій бідь-якої форми

власності, а в разі виникнення злочинів – до Національної поліції та служби по справах дітей.

Об'єктами соціальне інспектування можуть бути як неповнолітні члени родини, так і дорослі. Ними виступають:

- неповнолітні, що перебувають на обліку в кримінальній поліції по справах дітей;
- підлітки, що стоять на обліку в службі ювенальної превенції стосовно правопорушення чи злочину;
- неповнолітні, які мають судимість – умовну чи фактичну;
- діти, що знаходяться в закладах соціальної реабілітації, або повернулись після відбуття покарання або центру реабілітації;
- підлітки, що стоять на обліку у нарколога.

Перебування на профілактичному обліку в Нацполіції, наркологічному диспансері, умовне засудження стосується і дорослих. К об'єктам відносяться також родини, які знаходяться на обліку в службі у справах дітей як родини, які перебувають у кризовому стані [34; 26].

Соціальні працівники в своїй діяльності керуються Положенням про роботу ЦСССДМ і діючим у сфері соціальної роботи законодавством. Їх безпосереднім керівником є директор центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

В процесі соціального інспектування співробітники ЦСССДМ виконують наступні функції:

- виявляють та оцінюють можливі порушення прав людини;
- виконують профілактику подальших можливих порушень;
- збирають та передають інформацію у інші державні органи виконавчої влади;
- здійснюють перевірку та контроль житлово-побутових умов;
- виконують контроль виконання приписів соціальних працівників;
- вилучають дитину з родини в разі загрози небезпеки та передають її до центру реабілітації;

- направляють осіб, що постраждали від сімейного насильства до кризових центрів;
- сприяють налагодженню стосунків у родині, спонукають до соціальної роботи з подолання причин і наслідків кризи;
- залучають інших співробітників до вирішення проблем родини (юристів, медпрацівників, вчителів, психологів).

Згідно Положення про роботу ЦСССДМ, соцпрацівники при співпраці з родиною СЖО мають виконувати наступні дії:

1. Вивчення житлово-побутових умов родини з обов'язковим складанням акту, стосунків між подружжям та дітьми, надання характеристики сім'ї. Відвідування мають відбуватись не рідше 2 разів на місяць.
2. Надання соціальних послуг родині.
3. Виявлення і повідомлення про можливі порушення прав людини, та написання звітів для керівництва ЦССДМ.
4. Здійснення перевірки членів родини в чисельних інституціях (дитячих садках, школах, місцях, де працюють батьки та ін.).
5. Сприяння пом'якшенню контролю сім'ї в разі продуктивної співпраці, допомога в отриманні соціальних виплат та пільг.
6. Ведення журналу контролю соціального супроводу.
7. Погодження своїх дій з іншими інституціями: медичними закладами, закладами дошкільного виховання, освіти, правоохоронними органами.
8. Винесення рішення про припинення соціального супроводу сім'ї, передачу матеріалів про ефективність соціальної роботи до інших органів та структур.
9. Дотримання фінансової дисципліни, правил охорони праці, чинного законодавства [34; 30].

Соціальна профілактика передбачає локалізацію, обмеження, виявлення, попередження і запобігання соціальним відхиленням, негативним явищам, впливам та їх наслідкам на життя і здоров'я, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки.

Згідно цього визначення, соціально-педагогічна профілактика передбачає попередження: насилля в родині, утиску прав, негативних впливів одного члена сім'ї на інших [4, с. 96-105].

Профілактика направлена на:

- систему заходів із підготовки молоді до сімейного життя шляхом роз'яснення прав та обов'язків майбутньої родини, пропагування здорового способу життя;
- комплекс заходів, які сприяють формуванню відповідального батьківства, попередженню майбутніх помилок дитячо-батьківських відносин;
- ведення роботи з попередження конфліктів в родині, розлучень, стресів, дисгармонії;
- пошук та виявлення сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах.

Співробітники при роботі з сім'єю дають оцінку сумісності членів майбутнього або поточного подружжя, допомагають збереженню контактів, розвитку особистості, виявленню рис самотності кожної родини [34;33].

Основна мета роботи з родиною в межах соціальною профілактики – це формування та отримання нових навичок, які в подальшому допоможуть сформувати нове соціальне середовище, і саме воно зможе привести до виходу з кризи та нормалізацію становища родини.

Взагалі, з точки зору профілактики, соцпрацівники розглядають родину як суб'єкт, а не об'єкт. Проблеми, які потребують розв'язання, якраз-таки є об'єктом соціально-педагогічної роботи.

Тут важливо зрозуміти умови, які сприяють формуванню кризових ситуацій у родині, які в подальшому приведуть до неблагополуччя, передбачити можливі проблеми, оцінити фактори, які цьому сприяють.

Соцпрацівники окремо працюють з дорослими членами родини, окремо – з дітьми. Можливо також об'єднання в певні діади чи триади: батько з дітьми, мати з дітьми та іншими родичами. В цьому полягає системний підхід роботи з родиною.

Основні заходи, які реалізуються в межах профілактичної роботи зсім'єю:

- правові;
- соціально-психологічні;
- медико-соціальні та інші.

Профілактична робота полягає також в попередженні стресових станів, конфліктів, розлучень, погіршення репродуктивного здоров'я, розуміння та формування правильної системи сімейного виховання [24, с. 55].

Загальна допомога передбачає індивідуалізований підхід. Спочатку проводиться оцінка потреб кожної конкретної родини, а потім надаються матеріально-правова, соціальна, медична або психолого-педагогічна допомога. Іноді це може бути навіть моральна підтримка, яка допомагає зрозуміти, перш за все, що ця родина комусь потрібна, що вона є структурною одиницею суспільства.

Проводиться оцінка проблем, потреб кожної людини в родині, а також стану сім'ї загалом. Потім, в процесі корекційної роботи, важливо навчити родину справлятися зі складнощами та передбачати їх появу. Це є основною задачею соціального педагогу.

З сім'ями працює не лише соціальний працівник, а й психолог та соціальний педагог. Більш того: вони є посередниками між структурними одиницями виконавчої влади, громадськими організаціями, законодавчими органами, і не лише посередниками, а й помічниками кожної конкретної родини СЖО.

Соціальні послуги для родини – це не лише захист її прав та інтересів, а і надання інформаційної підтримки задля розуміння можливостей в поліпшенні побутових умов та пошуку шляхів самореалізації кожного члена сім'ї.

Інформаційна підтримка таких родин полягає, перш за все, у роз'ясненні існуючих пілґ, відкритті та навчанню правосвідомості дорослих членів родини, інформаційних консультацій молоді та майбутнього подружжя з багатьох питань, а також неповнолітніх матерів та одиноких батьків.

Проблеми з вихованням дітей та різного плану складнощі всередині родини або при взаємодії її з суспільством, нерозуміння, як організувати життєдіяльність

сім'ї або наявність несприятливих умов існування – типові приклади запитів отримувачів соціальної допомоги [41, с. 50].

Можливі наступні види соціальної корекції:

- з питань планування сім'ї,
- з виховання та догляду за дітьми,
- з адаптації та зміни зовнішніх умов,
- з розробки індивідуальних сімейних стратегій,
- з підготовки молоді до вступу в шлюб, організації вільного часу молодої сім'ї,
- з налагодження сімейного побуту і господарства,
- з удосконалення взаємостосунків у сім'ї тощо.

Соціальний патронаж є видом соціальної підтримки. Він надається тим родинам, яким потрібне постійне супроводження, наприклад, це можуть бути малозабезпечені, багатодітна родина та родини з наявністю в сім'ї людей з інвалідністю. [26, с. 110].

Використання всього комплексу соціально-психологічних засобів допомагає змінити родини СЖО, вдосконалити їх внутрішньосімейні відносини, відносини в суспільстві, між батьками та дітьми, скоректувати їх поведінку. Психолог або соцпрацівник виступає в якості фасилітатора, пропонує реальне рішення зі зміни ситуації чи подолання перешкод, допомагає відновити виховний потенціал родини.

1.3. Технології і методи соціально-педагогічної роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах

Особливості соціальної діяльності стосуються і технологій роботи з сім'єю, які враховують суб'єктивні та об'єктивні фактори роботи, передбачають добровільність роботи, бажання сімей усвідомити свої проблеми і розв'язати їх зі сторонньою допомогою.

Для роботи з сім'єю, яка перебуває в складних життєвих обставинах, існують певні технології. Перш за все, це добровільне звернення родини, яке передбачає бажання вирішити проблему неблагополуччя та зрозуміти помилки, які привели до цього статусу. Потім – це суб'єктивні та об'єктивні фактори, які індивідуальні для кожної родини. Професіоналізм соціального працівника передбачає виявлення та роботу саме з цими факторами.

В цьому випадку соціальні технології виступають алгоритмом. При роботі з кожною сім'єю дії соціального працівника скоординовані та задокументовані. Визначені і спеціальні засоби, за допомогою яких соцпрацівник буде вирішувати проблеми родини СЖО. Засобами можуть бути:

1. Аналіз ситуації.
2. Вибір та обґрунтування майбутньої діяльності.
3. Визначення з критеріями, методами та засобами реалізації.
4. Етапи, які будуть задіяні для вирішення проблем.
5. Отримання результатів діяльності, їх контроль та корекція.

Особливості соціально-педагогічних технологій носять:

- випереджаючий характер;
- спрямованість на усунення проблем;
- динамічність;
- циклічність;
- дискретність [34, с. 109].

Систематизація знань, досвіду, вмінь та навичок роботи суб'єктів соціально педагогічної діяльності, а саме – соціальних працівників, і формують соціально-педагогічні технології.

Тож для технології характерні зміст діяльності, принципи та мета. Сфери застосування технологій та різновиди діяльності, а також предмет та об'єкт можуть відрізнятися для кожної родини. Розглянемо класифікацію соціально-педагогічних технологій роботи з сім'ями СЖО [39, с. 37-40]. Перші дві класифікації носять загальний характер та розглядають типи родин, етапи їх формування та розвитку.

Типи сімей:

- функціонально неспроможні родини;
- родини, в яких порушено структуру;
- родини, в яких порушені внутрішньородинні зв'язки;
- сім'ї, в яких відсутні або порушені зв'язки з мікро- або макросередовищем.

Етапи формування, розвитку та функціонування родини:

- підготовка до створення;
- первинний шлюб;
- первинна сім'я;
- вторинний шлюб;
- вторинна сім'я.

Наступні технології пов'язані з розвитком та функціонуванням сім'ї. Можливі складнощі родини виникають у зв'язку з етапами розвитку сім'ї (це стосується абсолютно всіх її членів), пов'язані з виникненням ситуацій, які призводять до стресу та які змінюють звичний спосіб життя.

Соціально-педагогічні технології за рівнем роботи розподіляються на прості, які можуть використовувати сім'ї СЖО самотійно, складні, які можливо реалізувати тільки за допомогою соцпрацівників та надскладні, які вимагають участі не тільки соціальних працівників, а й інших спеціалістів: лікарів, вчителів, психологів, юристів.

За ступенем участі родини розрізняють технології, в яких соцпрацівник приймає максимальну участь, наприклад, реабілітація; технології, які вимагають певних дій від членів родини, наприклад, обслуговування та профілактика; сумісні технології, такі як супровід та профілактика.

Окремі технології застосовуються до сімей СЖО, в яких є особи з інвалідністю, пенсіонери, ВПО, постраждалі від сімейного насилля і т.д. Тоді мова йде про одну з галузей соціальної технології, яка направлена на соціальне

обслуговування, допомогу і підтримку родин, що перебувають важких життєвих обставинах.

Розглянемо приклади технологій соціальної роботи із сім'єю. [28, с. 67].

Сімейна терапія. Основним методом сімейної терапії в рамках соціально-педагогічної роботи з родиною, зазвичай, є бесіда. Вона може проводитись як з однієї сім'єю, так із кількома, проблеми яких подібні. Важливим і головним етапом є усвідомлення проблеми. Саме цей етап має діагностико-терапевтичне значення, бо складнощі, які донесені до сім'ї та нею усвідомлені, легше перебороти. Це відбувається спершу в подоланні бар'єра розуміння складної ситуації, а потім – з вироблення позитивного ставлення до неї. В більш вузькому значенні, сімейна терапія вчить знаходженню компромісів у родині, узгодженню дій між її членами, вирішенню конфліктів.

Сфери подолання складнощів можуть бути різними, наприклад, ті, які обумовлені тим, що подружжя виховувалось в різних типах сімей, фінансові, культурні, емоційні, проблеми з вихованням дітей і т. д.

Сімейна психопрофілактика. Технологія використовується тоді, коли складнощі в родині лише з'явилися, які можуть бути різного плану наприклад, у психологічній, емоційній сфері, в сексуальному контексті, потребувати допомоги нарколога, психолога та соціального працівника. Важливо, по-перше, зрозуміти проблему, яка має місце бути, а, по-друге, вірно направити на її вирішення необхідних спеціалістів. Соціальна профілактика нерідко скріплюється так званим договором, який складається між соцпрацівником та членами подружжя в довільній формі.

Існує безліч методик, які можуть бути заподіяні в процесі соціальної профілактики в родині. Найбільш розповсюджена серед них – це побутова генограма родини. Вона схожа на «Дерево роду», котре іноді використовують в побуті в якості сувеніру, але покоління прапращурів, пращурів, батьків зображені за певними правилами, головні з яких – визначити взаємини всередині родини. Процес побутових генограм вже є терапевтичним. Це можливість об'єднати родину, яка із захопленням та користю проведе свій час. До побудови генограми

залучаються всі родичі: це допомагає налагодити родинні зв'язки, бо спілкування відбувається навіть з тими, з ким довго не підтримувався зв'язок. В цілому, генограма родини може мати генетичний, онтогенетичний, або придбаний характер.

Методика «сімейної угоди» [27; 40]. За допомогою фахівця кожен член подружжя висуває «претензії» один до одного, які мають певний суб'єктивний характер і накопились протягом тривалого часу. При цьому бажано використовувати Я-висловлювання, та, за можливості, не навішувати ярлики. Потім від так званих «звинувачень» слід перейти до опису тих невірних дій, які здійснює кожен із подружжя. Згодом складається Договір, згідно якого кожен член родини має певні зобов'язання, термін договору від декількох місяців до більш тривалого часу (зазвичай, не більше півроку). Після того як термін минає, сумісно з фахівцем подружжя аналізує свої невдачі та помилки, а також позитивні моменти, і, при бажанні, договір пролонгується.

Мета будь-якого виду соціальної допомоги – зберегти родину, як інститут суспільства та як окрему частку роду, тобто зберегти сім'ю в широкому та вузькому смислі цього слова. Соціальна підтримка розподіляється на екстрену, термінову або підтримуючу. Екстрена та термінова підтримка – це коли мова йде про негайне вилучене дітей з родини, передачу їх до спеціальних закладів, підтримуюча – підтримка стабільності в сім'ї та її соціального розвитку.

Розглянемо технологічну процедуру надання соціальної підтримки родині, якій є людина з алкогольною залежністю [16, с. 120]. Тоді етапи можуть бути наступними:

Етап діагностування. Його мета зрозуміти причини та цілі зловживання спиртними напоями. Вивчення обставин розвитку родини, аналіз того періоду, коли все було добре, особистісних якостей кожного з членів родини, соціальної біографії допоможе зрозуміти той перехідний момент, який мав місце в родині перед початком алкоголізації. Детермінація джерела допоможе врахувати, що є поштовхом до прийняття алкоголю. Це може бути конфлікт, який «заглушується» алкоголем, або навпаки – пияцтво породжує безліч конфліктних ситуацій.

Етап написання та упорядкування програми роботи з людиною, що має адиктивну поведінку, її родиною, а також новим макрооточенням сім'ї. Це можуть бути співробітники реабілітаційних центрів для людей із залежностями, особисті консультації психолога чи психотерапевта, робота в групі, психокорекційна робота, соціально-трудова реабілітація. Важливо, щоб до роботи зі спеціалістами були залучені все дорослі члені родини. Мета: сформувати та закріпити мотивацію, направлену на позбавлення від залежності, відкрити можливості, як для особи, що страждає на алкогольну залежність, так і до подружжя в цілому: до нового, безалкогольного способу життя й побудови іншої системи взаємин один з одним.

Етап психокорекційної роботи. Протягом тривалого часу до родини застосовуються заходи, мета яких – формування зрілої особистості, яка в подальшому спроможна дати відсіч тим чинникам або особам, які ще залишились і її оточені, і намагають привести до нової алкоголізації або іншої залежності.

Етап пошуку нового середовища. Важливо закріпити нові, здорові звички, тож знайомство з людьми, які дотримуються безалкогольного способу життя вкрай важливе. При цьому слід контролювати, щоб людина, яка мала в анамнезі зловживання алкоголем, залишалась в цих групах, і, за можливістю, стала лідером та послідовником здорового способу життя.

Сімейне посередництво у розв'язанні сімейних конфліктів. Ця соціально-психологічна технологія має наступні стадії. [29;66].

Стадія розуміння готовності клієнта усвідомити, що в сім'ї має місце конфлікт інтересів, розібратися, в чому саме полягає конфлікт та дозволу посередництва соціального працівника на вирішення сімейного конфлікту.

Стадія створення спокійного, продуктивного середовища всередині родини, готового працювати з конфліктом за допомогою фахівця.

Стадія запропонування та розглядання варіантів вирішення конфлікту, пошук компромісів, які б були сприйняті обома сторонами. Важливо, щоб все відбувалось добровільно, не можна форсувати події, краще надати подружжю стільки часу, скільки потрібно.

Стадія доброзичливих, довірливих відносин з фахівцем. На цьому етапі також ведеться профілактика конфліктів у родині. І саме довірливі стосунки допомагають розглянути ситуації, які в подальшому можуть перейти в конфлікт інтересів і зробите все можливе, щоб цього не сталося.

Стадія звернення за допомогою до органів виконавчої влади. Цей етап має місце лише тоді, коли замість конфлікту в родині відбувається сімейне насильство, є загроза життю та здоров'ю, в тому числі дітей.

Сімейне консультування. Вважається однією із найважливіших технологій. Напрямок досить різноманітний, і включає в себе тему дитячо-батьківських відносин, стосунків між дорослими членами родини, між подружжям, шкільну успішність дітей, виховання нормотипованих дітей та дітей з порушення психофізіологічного розвитку.

Сімейне консультування повинно виконуватись за певним алгоритмом [33].

1. Запит батьків або іншої дорослої особи, що їх замінює, з описом скарги або ситуації, що виникла в родині. Звернення обов'язково фіксується письмово.

2. Всебічний підхід до розгляду та аналізу ситуації, який дозволяє задіяти як суб'єктивний погляд, який розглядається з точки зору сім'ї, так і об'єктивний – з використанням кваліфікованої точки зору фахівця. При цьому важливо не намагатись подавити можливий спротив у подружжя, а діяти аргументовано, м'яко, логічно, використовувати аргументи. Родина також повинна бути готова до конструктивного діалогу, до розгляду ситуації з декількох боків.

3. Робота з «негативними рисами» членів родини, що привели до виникнення складної ситуації. Важливо розглянути всі гіпотези, як родини, так і консультанта, сформулювати алгоритм подальшої дії, направлений на подолання подібних ситуацій та нівелювання їх у майбутньому.

Викладене вище дозволяє зробити висновок про різноманітність та різноплановість технологій соціально-психологічної роботи з родинами. Важливо, з одного боку, дотримуватись алгоритмів надання соціальної допомоги, а з іншого

– пам'ятати про індивідуальний підхід до кожної родини, бо більшість життєвих ситуацій фактично виходять за рамки власне теорії й практики соціальної роботи. Для їх вирішення використовуються знання з соціальної педагогіки та психології, соціології, феноменології, загальної та вікової психології.

Важливий синтез розгляду конкретної ситуації, що відбувається в сім'ї, її обставин та професійно-особистісних якостей спеціаліста, його погляду на соціальну ситуацію, а також досвіту, освіти, власної інтерпретації та контамінації з використанням декількох схожих технологій, можливістю застосування технологічних засобів для стабілізації та закріплення позитивного результату. Лише в цьому випадку можна говорити про успішне використання технологій соціально-психологічної роботи.

Для профілактики появи сімей СЖО та роботи зі збільшенням соціального потенціалу і функціональної спроможності родин використовують певні методи роботи, які розподіляються за типами родин [33, с. 110]. Розглянемо їх більш детально.

Багатодітні родини. До них частіше за все застосовуються методи переконання та консультування, інформування та наведення прикладів, заохочення та перенавчання.

Малодітні сім'ї. Зазвичай, застосовується метод переконання та переключення, консультування та заохочення, різного роду педагогічні та психологічні вправи, навіювання, реконструкція характеру членів подружжя та створення і аналіз педагогічних ситуацій.

Молоді родини. Стосовно молодій сім'ї, частіш за все, використовуються представництво та інформування, консультування та переконання, приклад і заохочення, розробка, надання та контроль виконання різного роду вправ.

Неповні сім'ї. Методи для цієї категорії повинні бути направлені на надання допомоги, ніж здійснення контролю, тому використовуються: переконання, представництво, перенавчання, інформування, консультування, метод прикладу інших родин, різного роду вправи та розгляд наочних педагогічних ситуацій, реконструкція характеру.

Первинні родини. Тут підхід має бути вкрай обережний, тому використовується інформування та переконання, метод прикладу інших сімей, різного роду вправи.

Вторинні сім'ї. Для цього типу родини перелік методів більш ширший. Це консультації та переконання, вправи та розгляд педагогічних ситуацій, метод прикладу та переключення, реконструкція рис характеру та контракту між подружжям.

Позашлюбні родини. Метод контракту та прикладу, спроби реконструкції характеру, вимоги та переконання, всебічні консультації та метод соціальної реклами.

Міжнаціональні сім'ї. Найбільш поширені методи: реконструкція характеру та переключення, висунення різного роду вимог до родини, переконання та перенавчання, всебічна просвіта та метод «Вибуху».

Дистантні родини. Методи консультування та переконання, наведення прикладів та «заключення» контракту, різноманітні вправи, реконструкція подій, метод переключення.

Складні сім'ї. Важливо почати з інформування та переконання, наведення прикладів, просвітницьких настанов, потім можна перейти до методу реконструкції характеру, переключення, а наостанок – висунути вимоги.

Вторинні шлюби. Рекомендується використовувати методи переконання та інформування, потім надання прикладів і вправи, а потім вже застосовувати метод вимог.

Різнорідні родини. Тут методів трохи більше. Це і приклад та педагогічні ситуації, консультування та переключення, переконання та вимоги, реконструкція характеру та перенавчання, навіювання та «вибух».

Опікунські сім'ї. Рекомендується методи інформування та наведення прикладу, переконання та консультування, перенавчання та метод соціальної реклами, представництво в різного роду інституціях та вимоги виконання рекомендацій.

Родини, де є засуджені батьки та старші брати. Почати можна з інформування, консультацій та переконання, потім провести аналіз конкретних ситуацій, а протягом всього періоду соціальної допомоги цим родинам – метод реконструкції характеру. Переключення, вимоги та навіювання краще залишити на потім.

З метою отримання та аналізу інформації про родину застосовуються методики дослідження. Розглянемо певні сфери дослідження, якими займається соціальний працівник та ті методики, які він використовує.

1. Дослідження емоційно-вольовій та особистісної сфери дитини, а також міжособистісні взаємини, специфіка спілкування в родині та ін., бо саме в цих сферах вірогідність порушень найбільш можлива. Для дослідження емоційного стану дитини використовуються:

- методика САН;
- методики оцінки настрою;
- методики оцінки тривожності;
- шкала депресії Т. Бека;
- кольоровий тест М. Люшера.

Діагностика особистісної сфери проводиться за допомогою опитувальника Дж. Кеттела, ПДО О. Лічко, тесту Т. Лірі.

Міжособистісні взаємини та спілкування як всередині родині, так і поза нею – за допомогою методики Р. Жилія, проєктивної методики «Малюнок сім'ї», тесту «Неіснуюча тварина», методики «Незакінчені речення».

Перелік може бути подовжен, бо в кожній конкретній ситуації слід діяти на розсуд психолога або соціального педагогу.

2. Оцінка дитячо- батьківських відносин та типів сімейного виховання. Використовується метод бесіди, в ході якого у дитини цікавляться її розумінням та оцінкою того, що відбувається в родині. Потім вже застосовують різного роду методики, найчастіше це опитувальники та анкети, яких існує безліч. Вони повинні бути невеликі за обсягом, бо увагу дитини можна зосередити не так вже й

довго. А вже під час індивідуальної роботи використовуються опитувальники, наприклад, «АВС» Е. Ейдемлера.

3. Під час роботи з родиною важливо зрозуміти, на якій стадії життєвого циклу знаходиться сім'я. Найбільше розповсюджений метод – це бесіда. Під час довірливих взаємин із психологом члени родини розповідають, коли та за яких обставин виникла проблема, яка заважає нормальному функціонуванню родини. Як правило, це найбільш «кризові» або перехідні моменти, наприклад – розлучення батьків одного з подружжя або народження другої та третьої дитини.

Проведення бесіди можливо і з дітьми. Як правило, для цього важливо, щоб в сім'ї були довірливі стосунки, тоді налагодити контакт з дітьми буде простіше. Якщо це неможливо, то інформація отримується з інших джерел соціального оточення сім'ї, як то: школа, вищий навчальний заклад, лікарня, де обслуговується родина, соціальні служби, якщо родина є їх клієнтом, органи внутрішніх справ, органи опіки та піклування [56; 57; 58; 59].

Таким чином, соціально-педагогічні технології – це алгоритм взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної діяльності при роботі з сім'ями СЖО або з тими, які мають ризик набуття подібного статусу. Робота можлива завдяки численним напрацюванням, систематизації та узагальненню теоретичного і практичного досвіду, умінням та навичкам.

Технології роботи з родиною направлені на те, щоб вона зрозуміла та усвідомила мотиви своєї діяльності, в тому числі приховані, оцінила власні вчинки та дії. В процесі роботи з фахівцем батьки зможуть об'єктивно проаналізувати ситуацію, поновити свій виховний потенціал.

Незважаючи на те, що арсенал методів роботи психолога або соціального педагога вкрай різноманітний, слід використовувати індивідуальний підхід до кожної родини і, перш за все, ретельно скласти програму допомоги сім'ї. При цьому також використовуються методики та методи збору інформації, застосовуються не лише дані, які отримані в родині, а й поза нею. Все це направлено на вирішення поточної ситуації в сім'ї, покращення її стану, налагодження ефективності взаємодії між подружжям, дітьми та родичами.

Незважаючи на бажання допомогти, головний принцип, який всебічно використовується фахівцями, є «Не зашкодь»!

Висновки до розділу 1

Важливість підтримки родин, які знаходяться в складних життєвих обставинах або мають інший статус, здійснюється як з боку держави, так і за допомогою громадських організацій. В сучасній складній ситуації це найбільш актуально.

Послаблення виховної ролі родини, високий відсоток конфліктних відносин в українських сім'ях, моральне та матеріальне неблагополуччя – все це негативно впливає на розвиток та функціонування сімейної системи.

Нажаль, сьогодні виховання дітей трохи відійшло на задній план. В деяких випадках значну роль підтримки родини покладено на різні соціальні служби. Зазвичай це:

- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- центри по наданню сімейних консультацій як державно форми власності, так і на базі різних БФ;
- центри соціальної реабілітації;
- кризові центри;
- центри соціально-психологічної допомоги;
- телефони та чат-боти довіри;
- анонімні кабінети різного напрямку и т.д.

Перераховані суспільні інститути виконують функцію зміцнення родини, профілактики сімейних негараздів та розпаду родин, надають соціально-психологічну допомогу сім'ям СЖО, допомагають з лікуванням безпліддя, сприяють народженню дітей, консультують з питань планування сім'ї.

Не дивлячись на усвідомлення соціальної цінності родини у суспільстві, виховний потенціал сім'ї, ступінь участі її в вихованні дітей, формування та

розвитку особистості дитини з кожним роком знижується. Тому сприяють складнощі у внутрішньо-сімейних стосунках, напруження емоційної атмосфери, нерозуміння потреб дітей. Це має місце внаслідок напруги сьогодення, складнощів взаємовідносин сім'ї і держави, обумовлено освітою батьків, їх культурним рівнем, діловими та моральними якостями, психологічними та педагогічними навичками.

Ці складнощі характерні як для сімей, які мають стабільні відносини, так і для родин, що за певних причин перебувають в складних життєвих обставинах. Саме в цих родинях виховні можливості батьків, як правило, втрачені або знаходяться на дуже низькому рівні. Саме вони передусім потребують соціальної підтримки і соціальних послуг. Робота з такими сім'ями направлена на корекцію взаємин всередині родині та з їх найближчим соціальним середовищем. Важливо сприяти підвищенню виховного потенціалу родини, її духовному та соціальному розвитку. Соціальна підтримка та соціальні послуги надаються як з боку соціального працівника, так і з боку психолога.

Крім того, проведення заходів, таких, як «Дні сім'ї», «Дні молоді», «16 днів без насильства» несуть в собі превентивну та виховну мету, піднімають авторитет родини, відроджують її традиції, попереджають сімейне насильство. Значну роль у цих акціях грають конкурси, естафети, фестивалі сімей, інші потужні кампанії формування нового позитивного іміджу сім'ї в Україні.

Соціальні регіональні служби також вносять суттєвий внесок у покращення стану родин в Україні. Різноманітні служби здійснюють соціальну підтримку різних категорій сімей. Наприклад, для молодої родини актуальним є питання стабілізації сімейних стосунків, профілактики конфліктів всередині сім'ї. Форми допомоги при цьому різноманітні. Головне, що всі вони направлені на раціональне вирішення та профілактику сімейних проблем. Перш за все, це складнощі, пов'язані з вихованням дитини (нерозумінням або недостатнім розумінням її розвитку) або відсутністю дітей, відносинами між подружжям.

Плідна робота з сім'ями СЖО проводиться на всій території України.

Соцпрацівники докладають максимум зусиль, використовуючи увесь комплекс технологій, та постійно опановують нові. Соціально-педагогічна діяльність направлена виключно на подолання проблем, складнощів родин, що опинились в складних життєвих обставинах. Результатом роботи фахівців буде зменшення численності родин СЖО на всій території України.

РОЗДІЛ 2.

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

2.1. Методики діагностичного обстеження сімей у складних життєвих обставинах

Було проведено психодіагностичне дослідження на базі Запорізького міського кризового центру та Запорізького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Метою дослідження була оцінка особливостей соціальної діяльності при роботі з родинами. Піддослідними були клієнти цих служб, родини, які опинились в складних життєвих обставинах. Вибірка склала 10 сімей.

В експерименті приймали участь як батьки, так і діти.

Дослідження проводилось на протязі трьох етапів.

На першому етапі проводився відбір родин за певними критеріями. Працювали з різними типами родин СЖО. Вік дітей був в межах 6-12 років. Вивчались дитячо-батьківські відносини. Була отримана обов'язкова згода від батьків на діагностику на проведення тестування в родині.

Сім'я №1. Вторинна родина. Батько (36 років) є інженером міського водоканалу, мати (31 рік) – безробітна. Родина має двоє дітей: дівчинку (11 років) від попередніх відносин та хлопчика (1 рік 10 місяців) – народився в цьому шлюбі. Мати стверджує, що в родині проблемні, напружені стосунки зі старшою дочкою і навіть зверталась з цього приводу до соціальної служби. Родина перебуває в гарному матеріальному стані, стверджує, що задовольняє всі свої потреби.

Сім'я №2. Багатодітна сім'я. Батько (34 роки) за спеціальністю «Сантехнік», працює в обслуговуючій компанії з питань ЖКГ, мати (35 років) – безробітна. В родині троє дітей віком від 4 до 15 років. Було зафіксовано звернення матері до соціальної служби по матеріальну та гуманітарну допомогу. Виявлені конфлікти

між батьком і меншою донькою, якій 10 років. Дохід родини низький, їм складно задовольнити навіть базові потреби.

Сім'я №3. Багатодітна сім'я. Батько (35 років), мати (33 роки). Обоє працюють в агроспільці. Старший син (22 роки) – мешкає окремо. У родині троє дітей, віком від 12 до 17 років. Було зафіксовано звернення матері до соцпрацівників по матеріальну допомогу. Стосунки ускладнені через народження позашлюбної дитини, зокрема з молодшою донькою (12 років). Родина з низьким рівнем доходу.

Сім'я №4. Молода сім'я. Батько (25 років), тимчасово не працює, є підробітки, дружина (26 років) – безробітна. У сім'ї є хлопчик (5 років) від першого шлюбу матері. Мати зверталась до міської служби через зловживання алкоголем з боку чоловіка. Матеріальний стан задовільний.

Сім'я №5. Родина, де є засуджений. Мати (32 роки) – за фахом бухгалтер, працює, батько (35 років) – знаходиться в місцях позбавлення волі. Син (11 років). Було зафіксовано звернення до психолога для корекції поведінки дитини. Базові матеріальні потреби родина задовольняє.

Сім'я №6. Повна родина. Батько (30 років) працює в службі таксі водієм, мати (29 років) – медсестрою в лікарні. Дочка (6 років). Мати зверталась до психолога через занепокоєння щодо розвитку доньки, яка поводить тихо і не спілкується з іншими дітьми в класі. Матеріальні потреби родина задовольняє.

Сім'я №7. Неповна сім'я. Мати (34 роки) сама виховує сина, з чоловіком розлучена. Продає товари на базарі. Спілкування батька з сином (10 років) заперечує. Є звернення матері до соціальної служби з приводу поганої поведінки сина в школі.

Сім'я №8. Неповна родина. Мати (29 років) працює в сфері торгівлі продавчиною-консультанткою, перебуває в розлученні. Родина має двох дітей: сина (9 років) і дочку (6 років). Проживають разом із бабусею та дідусем. Батько з дітьми спілкується. Мати відмічає низький рівень успішності дітей у школі та їх замкнутість.

Сім'я №9. Повна родина. Батько (36 років) і мати (33 роки) працюють в сфері торгівлі. У сім'ї є син (12 років). Батьки звертались до психологічної служби через замкнутість сина.

Сім'я №10. Неповна родина. Мати (46 років) працює прибиральницею. Двоє старших доньок в родині не проживають, живуть окремо. Разом із матір'ю живуть донька (11 років) і син (9 років). Діти від різних батьків. Мати зверталась за гуманітарною допомогою. Базові матеріальні потреби родина задовольняє.

Всі отримані результати вносились в акт «Перевірки матеріально-побутових умов проживання дитини» та карту клієнта.

Алгоритм роботи з родиною був наступний.

Певний час виділявся на створення довірливих, доброзичливих стосунків як з дітьми, так і з батьками.

Наступним етапом був збір інформації. Це були загальні відомості про родину, особливості вагітності та пологів, історії створення та формування родини, дані про дитину, специфіка її психофізичного розвитку.

Після отримання загальної інформації, було складено програму соціально-педагогічної діагностики. В ній прописувались мета обстеження, умови та специфіка, перелік методик тощо.

Половина часу пішла на проведення соціально-педагогічного обстеження. Протягом цього етапу всі результати фіксувались для подальшої обробки.

Від етапу знайомства і на протязі всієї роботи з сім'єю проводилось постійне спостереження за членами родини.

На кінцевому етапі отримані результати обстеження були проаналізовані.

Програма соціально-педагогічної діагностики.

Мета: діагностика дитячо-батьківських відносин в родині.

Методи:

1. Проведення бесіди.
2. Спостереження за родиною з використанням акту фіксування умов проживання сім'ї «Перевірки матеріально-побутових умов проживання дитини» (Додаток В) та карти клієнта (Додаток Г).

3. Діагностика батьків за допомогою психодіагностичної методики: «Методика діагностики батьківського відношення А.Я. Варга і В.В. Століна».

4. Використання анкети для батьків: «Наскільки добре ви знаєте свою дитину»?

5. Використання комплексу дитячих психодіагностичних методик, таких як:

- Методика дослідження міжособистісних відносин дитини Рене Жиля.
- Проективна методика «Намалюй людину».
- Проективна методика «Малюнок сім'ї».

Дослідження дитини за допомогою методики Рене Жиля.

Мета: дослідження сфери міжособистих відносин дитини, характеристика особливостей її поведінки, пристосованості та сприйняття її відносин з батьками та іншими суб'єктами макросередовища.

Опис методики: Проективна методика складається з 42 тестових завдань та малюнків. Дитині необхідно уважно розглянути малюнки та відповісти, як би вона вчинила, проаналізувати своє місце на тому чи іншому малюнку, дати відповідь на запитання або вибрати один з варіантів відповідей. Важливо в процесі бесіди уточнювати нюанси розповіді дитини, зупинятись на незрозумілих моментах, розпитувати про життя піддослідної, уточнювати чому вона зробила той чи інший вибір. Якщо на малюнку намальовані, але не позначені деякі об'єкти, про них слід запитати більш ретельно. Дана методика підходить для дітей 4-12 років, а у випадку затримки розвитку та наявності інфантилізму і до більш старшого віку [23, с. 20].

Отримані данні слід розділити на 2 групи: А та Б.

В групу А ввійдуть змінні, які показують відносини з мікро- та макросередовищем піддослідних. Під мікросередовищем слід розуміти родину та близьких родичів, під макро – друзів, вихователів, вчителів. Аналіз ведеться з наступних шкал:

1. ставлення до матері;
2. ставлення до батька;
3. ставлення до батьків, як до подружжя;

4. ставлення до братів і сестер;
5. ставлення до бабусі, дідуса інших родичів;
6. ставлення до друга;
7. ставлення до вихователя або вчителя.

В групу Б – змінні особистісні характеристики дитини, з таких шкал, як:

- цікавість;
- жага до спілкування з однолітками;
- бажання бути лідером, домінувати;
- наявність конфліктності та/або агресивності;
- наявність фрустрації та реакція на неї;
- бажання відособлення від групи однолітків.

В якості загального висновку розглядається ступінь соціальної адекватності поведінки дитини та наявність психологічних та соціальних чинників, які можуть привести к порушенню адекватної поведінки. Ключ наведений в Додатку Е.

Методика ставлення батьків до дитини А.Я. Варги, В.В. Століна.

Мета: визначення ставлення до дитини з боку батьків.

Опитувальник включає в себе 61 питання, відповідати на які треба однозначно: «Погоджуєтесь» чи «Не погоджуєтесь». Ця методика використовується в тому випадку, якщо батьки особисто звертаються за виявленням помилок в процесі їх виховання та за їх корекцією. Можливо також використовувати її, якщо виникли певні складнощі у спілкуванні з дитиною. Слід зазначити, що під батьківським відношенням до дитини потрібно розуміти ті стигми, які використовують батьки по відношенню до неї, їх манеру спілкування, почуття які виникають в процесі, розуміння вчинків дитини та її характеру, а також особистісних чинників дитини.

Методика включає в себе 5 шкал:

1. Шкала прийняття або відторгнення.
2. Шкала кооперацій відношень.
3. Шкала відносин по типу симбіозу.

4. Шкала проявів авторитарної гіперсоціалізації по відношенню до дитини.

5. Шкала відношення до дитячих невдач.

Після отримання відповідей, підраховують позитивні результати з кожної шкали.

Інтерпретація високого тестового балу з кожної шкали наступна:

- Відторгнення;
- Соціальна бажаність;
- Симбіоз;
- Авторитарна гіперсоціалізація;
- Інфантилізм.

Ключ і опитувальник в Додатку Є.

Методика «Малюнок родини».

Мета: проведення діагностики відносин в родині.

Відноситься до графічних проєктивних методик. Тестування проходить дитина. Основна мета полягає в розумінні дитини її відношення до батьків або осіб, що їх замінюють, сприйняття дитиною кожного з подружжя та їх ролі в родині, розуміння своєї ролі в родині, відслідковування відносин, які викликають тривожність або бажання розпочати конфлікт інтересів.

Інструкція: треба намалювати родину. При цьому дитині слід зробити акцент, що малювати можна будь-яку родину, не обов'язково свою, все одно вона це зробить підсвідомо. Будь-які деталі також важливі і навіть бажані на малюнку.

Хід проведення: не треба підганяти дитину, кожен піддослідний малює в своєму темпі. Також не можна проводити бесіду в процесі малювання, її слід залишити на потім.

Після спілкування з дитиною слід провести інтерпретацію малюнка та оцінити такі показники як:

1. Кого або що було намальовано першим. Це той член родини, який найбільш часу приділяє дитині. Якщо першими були намальовані неживі об'єкти, це може свідчити про захисну реакцію.

2. Який суб'єкт дитина вважає найбільш приємним для себе.
3. Який суб'єкт дитина вважає не приємним.
4. Чи є взаємовідносини між суб'єктами. Які вони?
5. Детальне зображення батьків.
6. Розповідь про кожний суб'єкт та об'єкт, що зображені на малюнку.
7. Присутність або відсутність інших членів родини.

Методика «Малюнок людини».

Мета: тестування індивідуальних якостей дитини.

Інструкція. Дитині пропонується намалювати будь-яку людину. Не обов'язково їй знайому. Неможна вести діалог в процесі малювання, забороняється відповідати на питання дитини. Бесіду слід залишити на потім.

Порядок проведення. Потрібно дочекатись закінчення роботи. Не слід підганяти дитину в процесі малювання. Навпаки, навіть після того, як дитина повідомила про завершення, слід уточнити, чи точно вона намалювала все, що хотіла. Потім потрібно провести бесіду, обговорюючи деталі малюнку, його особливості. Важливо зафіксувати емоції, переживання, почуття піддослідного, бо саме їм потрібно буде надати детальну інтерпретацію в ході аналізу малюнка. Слід звернути увагу на опис відносин піддослідного з тим, кого він намалював.

Питання можуть бути про місце проживання людини, яка зображена на малюнку, її оточення, роду діяльності, поточних дій, рис характеру та особистісних рис. Важливо, щоб дитина назвала того, кого вона намалювала.

Все це надасть інформацію про певну картину емоційного стану дитини.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів діагностичного обстеження сімей у складних життєвих обставинах

Проведемо аналіз сприйняття дитини з боку батьків. Для цього було проведене тестування за методикою ОБС (опитувальника батьківського ставлення).

В експерименті брали участь 10 піддослідних з 10 родин СЖО.

В результаті проведеного дослідження слід зазначити, що більшість батьків бачить в своїй дитині прояві інфантилізму. Немає довіри, але наявні негативні емоції по відношенню до дитини, яка не встигає опановувати певні навички в школі або вдома. Мова йде про неуспішність у вивченні шкільних предметів та допомозі вдома по господарству. Не виявлена потреба навчити дитину, натомість присутня мотивація виконати роботу за неї, вберегти її від «життєвих складнощів», здійснити суворий контроль за діяльністю, навіть тією, яка добре відома дитині, і в якій вона досить успішна. Це підтверджується високим відсотком процентного рангу по V шкалі – «Відношення до дитячих невдач» – 94,9 % респондентів.

Присутній високий відсоток авторитаризму – вимагання дисципліни та виконання будь-яких вимог. Відмови не приймаються, а пояснення дорослими своїх вимог не надаються. Це підтверджується високим рангом, 80% з IV шкали – «Авторитарна гіперсоціалізація».

Отримані результати по кожній родині наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати опитування батьків за методикою ОБС

Респонденти	Емоційне благополуччя (%) (I)	Комунікативна взаємодія (%) (II)	Функціональна адаптація (%) (III)	Загальна підтримка сім'ї (%) (IV)	Ефективність адаптації до умов виховання (%) (V)
Респонденти 1	88,6	19,22	19,53	95,76	98,1
Респонденти 2	53,79	31,19	57,96	83,79	90,5
Респонденти 3	48,6	32,3	48,3	80	94,9
Респонденти 4	53,79	31,19	39,06	69,3	97,46
Респонденти 5	48,6	32,3	57,96	83,79	90,5
Респонденти 6	48,6	32,3	39,06	83,79	95,5
Респонденти 7	48,6	48,82	57,96	69,3	97,46

Респонденти 8	53,79	31,19	39,06	95,76	98,73
Респонденти 9	53,79	48,82	57,96	69,3	88,6
Респонденти 10	53,79	31,19	74,97	95,76	98,1

Продовження табл. 2.1.

Загальний результат	48,6	32,3	48,3	80	94,9
---------------------	------	------	------	----	------

Проаналізуємо відношення з боку батьків до дитини за методикою Рене Жіля.

Частина з батьків не розуміють потреби дитини, а якщо і намагаються їх зрозуміти та задовольнити, то далеко не в повній мірі. Майже відсутнє відчуття єдиної системи «Батьки – дитина». То ж, по шкалі прояву симбіотичних відносин результат середній – 48,3 % респондентів проявляють тенденції до симбіозу з дитиною.

Емоційне відторгнення до дитини відсутнє: всі опитані родини виявляли прояви розуміння та прийняття. Це підтверджується процентним рангом за першою шкалою «Прийняття – нехтування» – 48,6 %. Щоправда, відсоток наявності спільних інтересів, проведення часу разом, зацікавленості внутрішнім світом дитини досить малий, за шкалою «Кооперація» респонденти набрали 32,3%. Аналіз результатів відносин до дитини з боку батьків наведено в табл. 2.2

Таблиця 2.2.

Результати обстеження за методикою дослідження міжособистісних відносин дитини Рене Жіля

Респондент	Соціальна адаптація	Соціальний статус	Афективність	Індивідуальність	Ідентичність	Комунікабельність	Тривожність	Агресія	Емоційність	Лідерство
Респондент	Високий	Середній	Низький	Середній	Середній	Низький	Середній	Низький	Високий	Середній
Респондент	Середній	Низький	Низький	Середній	Середній	Високий	Високий	Середній	Середній	Середній

2										
Респондент 3	Високий	Високий	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Низький	Середній	Середній

Продовж.табл.2.2

Респондент 4	Високий	Низький	Високий	Середній	Середній	Низький	Низький	Низький	Високий	Середній
Респондент 5	Високий	Низький	Високий	Середній	Середній	Низький	Високий	Низький	Високий	Середній
Респондент 6	Середній	Середній	Високий	Середній	Середній	Низький	Середній	Низький	Високий	Середній
Респондент 7	Середній	Середній	Середній	Високий	Низький	Середній	Низький	Середній	Середній	Низький
Респондент 8	Низький	Низький	Середній	Низький	Середній	Низький	Середній	Низький	Середній	Низький
Респондент 9	Високий	Середній	Середній	Низький	Середній	Низький	Середній	Низький	Високий	Середній
Респондент 10	Середній	Низький	Низький	Високий	Середній	Високий	Низький	Низький	Середній	Середній

Слід зазначити, що існують серйозні проблеми спілкування дітей з навколишнім середовищем. Мова йде як про родинне коло, так і про однолітків та знайомих їм людей. В процесі тестування піддослідні частіш за все обирали ті малюнки, де зображені поодинокі фігури. Лише 4 респондента мають середній рівень взаємовідносин із іншими дітьми.

Поведінка в більшості опитуваних вкрай агресивна. При цьому має місце позитивна кореляція з домінуванням серед однолітків. Тож, низький рівень агресивності було відмічено лише у двох респондентів. Батьки теж відмічали прояви впертості, грубості, агресивності у своїх дітей, особливо в навчальних закладах.

Всі опитані виявили схильність до відособлення. На наш погляд це виникло внаслідок відсутності прийняття в родині.

Були проаналізовані взаємовідносини з батьками. В більшості немає сприйняття батьків як цілісної системи, в якій реалізуються подружні відносини. Проте, зв'язок з матір'ю порушено лише у 8.3 % дітей.

Результати обстеження наведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Результати обстеження за методикою дослідження міжособи стісних відносин дитини Рене Жиля

Респондент	Шкала I Прийняття	Шкала II Автономія	Шкала III Соціальна активність	Шкала IV Інтеграція)	Шкала V Емоційна підтримка
Респондент 1	88,6	19,22	19,53	95,76	98,1
Респондент 2	53,79	31,19	57,96	83,79	90,5
Респондент 3	31,19	19,22	39,06	53,87	94,3
Респондент 4	53,79	31,19	39,06	69,3	97,46
Респондент 5	31,19	31,19	57,96	83,79	95,5
Респондент 6	31,19	31,19	39,06	83,79	97,46
Респондент 7	48,82	48,82	57,96	69,3	88,6
Респондент 8	53,79	31,19	39,06	95,76	98,73
Респондент 9	53,79	48,82	57,96	69,3	88,6
Респондент 10	53,79	31,19	74,97	95,76	98,1

Розглянемо загальні показники з кожної шкали.

Зі шкали складнощів взаємин з батьками загальний показник відношення до матері 58,4% – високого рівня, 33,3% – середнього, 8,3% – низького.

На відміну від матері, за шкалою показник відношення до батька має цілком протилежну картину. Зовсім відсутні складнощі спілкуванні високого рівня, середній рівень склав середній – 16.7%, а низький – 83.3%.

Показники агресивності вкрай високі. Загальний найбільш виражений показник складає 83.4%, середнього рівня зовсім відсутній, а низький загальний показник дорівнює 16.7%.

З шкали «Відособленість», навпаки, найбільший відсоток – середній – 58.3%, трохи нижче високий рівень – 41.7%, а низький зовсім не присутній.

Фрустрація найбільш виражена за середнім показником – 75%, значно менше низький рівень – 16%, і ще в 2 рази менше високий – 8.3 %.

Висновки до розділу 2

В результаті обстеження, проведеного і сім'ях які потребують соціально-педагогічної допомоги, було виявлено особливості прийняття батьками дитини за допомогою опитувальника батьківського ставлення(ОБС): у більшості батьків є наявним прагнення інфантилізувати дитину. Батьки не довіряють своїй дитині серйозно на її неуспішність і неумілість. У зв'язку з цим вони намагаються уберегти її від будь яких труднощів і суворо контролювати її дії.

У даній виборці опитаних батьків присутній авторитарний стиль виховання. Батьки безкомпромісно вимагають виконання своїх вимог, дисципліни, як у навчальному закладі, так і вдома, не дослухаються до думок дітей з будь-якого приводу і навіть не намагаються зрозуміти їх точку зору.

Має місце середній рівень симбіотичних відносин батьків із дітьми, немає поєднання з дітьми, відчуття єдиної системи «Батьки – Діти». Батьки наче намагаються задовольнити чи хоча б зрозуміти потреби дітей, але роблять це не в повній мірі. Однак, слід зазначити, що емоційного відторгнення немає, присутнє не сильно виражене прийняття та намагання зрозуміти дитину.

Аналізуючи результати за методикою міжособистісних відносин Рене Жиля, були виявлені позитивні взаємостосунки дитини з матір'ю у більшості дітей, з батьком цей показник нижчий, стосунки з братами і сестрами не порушені ні в одного з дітей, це є показником підтримки зв'язків з родичами. У декількох дітей є друзі, але ступінь прихильності до них не дуже виражена. Вчителі і вихователі є для більшості дітей авторитетами, але є такі діти, у яких не налагоджені стосунки з вчителями. Більшості опитаних важко знаходити спільну мову як з однолітками, так і з вчителями. Домінування суттєво виражене і, як правило, поєднується з високим рівнем агресивної поведінки. Для всіх піддослідних дітей характерна

наявність відокремленої поведінки, скоріш за все, це пов'язано з відсутністю прийняття дома.

Зважаючи на наведені результати обстеження, гіпотезу дослідження можна вважати не підтвердженою у поточному стані, оскільки виявлені проблеми свідчать про низький рівень виховного потенціалу сімей, де батьки проявляють надмірний контроль і авторитаризм, прагнуть інфантилізувати дітей і недостатньо включені у потреби дитини. Це вказує на відсутність розуміння основних аспектів соціально-педагогічної підтримки та просвітницької роботи, необхідної для покращення сімейної атмосфери.

Разом з тим, аналіз також показав, що в родинях переважає позитивний емоційний зв'язок між дітьми та матерями, що може бути основою для майбутніх позитивних змін за умови правильної роботи з батьками. Однак для досягнення відновлення виховного потенціалу сімей потрібно, як і передбачала гіпотеза, посилити соціальне навчання, зокрема щодо формування довіри до дітей, більшої гнучкості у взаємодії, зниження домінування й агресивної поведінки батьків.

Проаналізуємо результат обстеження, отримані за методикою «Намалюй людину»

Респондент 1. На малюнку зобразила себе, але цей факт заперечувала. (вказує на низьку самооцінку). На малюнку прогулянка. Особливості зображення свідчать про високу тривожність, статеву ідентифікацію, страх, тривогу, прояви агресії, незадоволеність своїм положенням, замкнутість, невпевненість, астеничність, ймовірні соматичні хвороби.

Респондент 2. Намалював дівчинку, зазначивши, що не знає чому, але вона весела. Особливості зображення вказують на порушення статевої ідентифікації, демонстративність, тривогу, прагнення до спілкування, імпульсивність, труднощі в соціальних контактах, обережність.

Респондент 3. Намалював хлопчика, який чекає друга. Особливості малюнка (довгі пальці, рот, який буі відкрит) повідомляють на неприйняття себе, незадоволеність собою, вербальну агресію, впевненість у собі, високу зацікавленість у собі.

Респондент 4. Намалювала будинок, зазначивши, що людина в ньому «сховалась, бо їй страшно». Це може свідчити про труднощі у міжособистісних стосунках у сім'ї. Потребує додаткового обстеження емоційної сфери.

Респондент 5. Намалював зображення з висунутим язиком, зазначивши, що людина його «дражне». У людини також був присутній великий лоб, що може свідчити про наявність здібностей у піддослідного. Малюнок займав верхню частину аркуша. Це свідчить про високий рівень самооцінки дитини. Але зображення було наведене, що може вказувати на наявність високого рівня тривожності, напруги та наявність помірної вербальної агресії. Остання підтвердилась в процесі бесіди

Респондент 6. Людина була зображена з мечем в руці. Піддослідний сказав, що на малюнку його улюблений герой. Інші деталі малюнка свідчать про розуміння та ідентифікацію зі своєю статтю, емоційну незрілість, почуття неповноцінності, агресивні тенденції, бажання бути схожим на героя.

Респондент 7. Намалювала себе, йдучи до школи. Малюнок непропорційний (маленька голова, великий тулуб), що вказує на наявність агресивних тенденцій, зацікавленість собою, невпевненість.

Респондент 8. На малюнку дівчинка вдома. Себе ідентифікує. Діяльність відсутня, руки майже зросли з тілом. Це свідчить про пасивність, невпевненість в собі. Наявність великий очей вказують на прояви страху, маленькі ступні – на нестабільність особистості, тривожність.

Респондент 9. Намалював двоюрідного брата. Капелюх на голові може бути символом захисту. Особливості малюнка свідчать про прагнення до спілкування, труднощі у соціальних контактах, високу тривогу.

Респондент 10. Намалювала матір, яка кричить. Особливості малюнка (відкритий рот, промальовані риси обличчя) свідчать про високий рівень тривожності, вербальну агресію, зацікавленість у собі.

Респондент 11. Намалювала себе під час прогулянки. Особливості малюнка свідчать про високу тривожність, труднощі у спілкуванні, замкнутість,

невдоволеність собою та тим, що відбувається з нею, як в родинному середовищі, так і з оточуючими її людьми.

Респондент 12. Намалював маленьку фігурку, яка сидить та чекає. Ідентифікував в неї свого друга. Руки майже зрослись з тулубом свідчать про пасивність, невпевненість, страх, нестабільність.

Проаналізуємо результат обстеження, отриманий за методикою «Малюнок сім'ї»:

Респондент 1. Намалювала дівчинку, більш старшу жіночу фігуру та зовсім маленьку чоловічу. Ідентифікувала як себе, матір та брата. Відсутність батька та сестер вказує на відсутність емоційного зв'язку з ними. Сонце за хмарами символізує брак батьківської ласки.

Респондент 2. На малюнку батько відсутній. Особливості зображення свідчать про тривожність, ворожість, вплив матері, прагнення до стабільності.

Респондент 3. Намалював себе і матір, між якими дерево: символічний бар'єр. Особливості малюнка вказують на конфліктність у сім'ї, агресивність, брак спілкування з батьком.

Респондент 4. Головною в сім'ї є мати. Особливості малюнка (нерівність фігури матері, сонце) вказують на потребу у материнській любові, почуття ізоляції.

Респондент 5. Матір на малюнку відсутня, зображений батько, коляска з дитиною. Особливості малюнка свідчать про тривожність, незадоволеність сімейними стосунками, конфліктність із матір'ю.

Респондент 6. Намалював усіх членів сім'ї, але батько зображений без тулуба. Особливості малюнка вказують на авторитаризм матері, знецінення ролі батька.

Респондент 7. Намалювала матір на весь аркуш, інші члени сім'ї відсутні. Особливості малюнка свідчать про страх, тиск із боку матері, внутрішньосімейні конфлікти.

Респондент 8. Намалювала всіх членів сім'ї. Себе та брата зобразила маленькими, осторонь від матері. Особливості малюнка вказують на тривожність, бажання втекти від реальності.

Респондент 9. Намалювала себе та матір, але розмістила себе осторонь. Хмари та будиночок вказують на бажання усамітнення або втечі від сімейних проблем.

Респондент 10. Зобразила себе, батьків та собаку. Фігури батьків значно більші за його, що може вказувати на залежність і нерівність у відносинах. Собака розташована ближче до дитини, ніж інші члени сім'ї, що свідчить про сильну прив'язаність до домашнього улюбленця як джерела підтримки. Лінії малюнка мають легкий натиск, що свідчить про спробу уникати конфліктів.

Респондент 11. Намалювала батьків, себе і старшого брата. Всі фігури стоять поруч, тримаючись за руки. Проте її фігура найменша, що може вказувати на почуття меншовартості та залежність від родини. Малюнок виконаний рівномірними лініями, без зайвих штрихів, що свідчить про прагнення до гармонії в сімейних стосунках, але одночасно – про придушення власних емоцій.

Респондент 12. Намалював себе та сестру, а батьків не зобразив. На запитання відповів, що батьки завжди зайняті. Відсутність батьків може свідчити про брак емоційного зв'язку або образу через нестачу уваги. Яскраво промальовані риси сестри вказують на теплі стосунки з нею, тоді як фон малюнка залишається порожнім, що може демонструвати відчуття самотності у ширшому соціальному колі.

РОЗДІЛ 3.

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ З СІМ'ЯМИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

3.1. Аналіз та інтерпретація результатів повторного дослідження

Перед повторним дослідженням, була розроблена та реалізована корекційно-розвивальна програма для цієї ж вибірки піддослідних.

Мета: процес корекції дитячо-батьківських стосунків в родинах СЖО.

Форма роботи: індивідуальна, по черзі з кожною сім'єю.

Тривалість роботи: 5 зустрічей. Частота – 2 зустрічі на тиждень. Тривалість однієї зустрічі складала 45-60 хв.

Були заплановані наступні напрями роботи:

1. Надання та підвищення базових знань з вікової педагогіки.
2. Налагодження стосунків з дітьми, формування більш відкритого, позитивного відношення до них.
3. Робота з агресією та тривожністю у дітей, намагання знизити їх рівень.
4. Формування та розвиток емпатії в родині по відношенню один до одного.
5. Робота з самоконтролем. Його формування та розвиток.

Розглянемо комплекс зустрічей більш детально.

Зустріч №1.

Мета: зрозуміти дефініцію «Емпатія». Сформувати у батьків більш довірливі та емпатичні відносини до власних дітей.

Спершу була запропонована міні-лекція «П'ять шляхів до серця дитини».

Прояви любові вкрай необхідні дитині. Важливо не лише відчувати любов, але й вміти розуміти та проявляти свої почуття по відношенню до дітей.

При спілкуванні з дітьми слід розуміти, що перед нами знаходиться маленька, несформована особистість, яка, можливо, на вашу думку поводить себе якось не так. Але цим вона не проявляє нелюбові або зневаги до вас. І тим більше не має мету нервувати вас час від часу.

Тому слід проявляти до дітей безумовне почуття любові. І це не лише ретельне виконання батьківських обов'язків. Не треба сварити і тим більше карати дітей за «погану поведінку». Важливо засуджувати вчинок, а не саму дитину. І тоді, коли вона виросте, буде обов'язково згадувати своє дитинство з великою вдячністю до вас, як до батьків. Крім того, відчуваючи підтримку та любов в дитинстві, в дорослому віці дитина буде почувати себе впевнено і розуміти, що дім – це те місце, де приймуть його, незважаючи ні на що і завжди нападуть підтримку. Тож дітям потрібна любов...

Як дитина зможе зрозуміти, що ви її любите? По-перше, через дотик. Щоб почуватись впевненою і взагалі добре себе почувати, людині потрібно 8 обіймів на день. Інші прояви любові та підтримки – заохочувальні слова, час, приділений дитині та допомога, а також, можливо, незначні, але регулярні подарунки.

Як ми вже зазначили, важливість дотику не викликає сумніву. Після народження та протягом перших років для дитини ніжні обійми, поцілунки, погладження вкрай необхідні. В подальшому теж важливо, щоб дитину тримали на колінах, гладили по голівці, брали за руку, цілували. В деяких моментах це важливіше слів, бо дотики дозволяють сказати про вашу любов значно більше. Ласка потрібна як дівчаткам, так і хлопчикам.

Слова заохочення. Це, перш за все, слова подяки, слова схвалення. Вони в змозі суттєво стимулювати досягнення дитини, надати їй впевненості. Але не слід застосовувати ці слова дуже часто, бо дитина звикне та перестане їх помічати. Хвалити потрібно за досягнення, причому не порівнюючи свою дитину з іншими дітьми: похвали має заслужовувати те, що саме ваша дитина сьогодні зробила краще, ніж вчора. Важливо діяти спокійно, обґрунтовано та щиро, бо дитина, як ніхто, відчуває фальшивість. Треба не вимагати, а просити дитину. При незадоволенні уникайте грубих, образливих слів. Не бійтесь вибачатись, це не

знижить вашого авторитету, а лише викличе повагу до себе. Не треба часто критикувати дитину, це лише нашкодить їй, викличе образу та відторгнення.

Важливо проводити час з дітьми. Це теж прояв вашої любові, задовільнення потреби в спілкуванні, подяки, що дитина існує. Ті діти, яким не вистачає уваги, частіше «погано поводять» себе, щоб привернути увагу до себе. Вони краще виберуть покарання, ніж зовсім залишаться без уваги дорослих. В процесі сумісного спілкування з дітьми треба повністю поглинути в процес, не можна робити кілька справ одночасно, цим ви образите дитину, дасте зрозуміти що вам з нею не цікаво. Форми сумісного проведення часу індивідуальні в кожній родині. Це може бути читання, гра, бесіда, допомога по господарству, але без вимог. Звертайте увагу на бажання самої дитини. Це зробить сумісне проводження більш якісним та цікавим.

Ще одним проявом любові та уваги є подарунок. Це символ турботи, можливість проявити свою любов у чомусь матеріальному. Але він спрацьовує лише в тому випадку, коли відношення в родині гармонічні, турботливі і дійсно сповнені любові. Не можна використовувати подарунки як засіб відкупитися від дитини. Цим ви лише нівелюєте їх цінність, показуєте, що почуття можна купити. Не важлива вартість, кількість та розмір подарунків. Ти більш не можна «віддячувати» дитині за послугу або поміч. Бо справжній подарунок – то знак уваги та прояв любові: він робиться щиро та без приводу. Не треба дарувати лише на свята, бо подарунок є покликом душі. Краще обирати разом з дитиною. Також не можна в якості презенту купувати одяг та їжу, вони не можуть бути подарунком, тим більше якщо дитина сама про це не просить. Важлива і форма того, що ви дарите. Завжди приємно отримати гарно спаковану річ, або знайти її в процесі змагань, або квесту.

Допомога дитині. Стосовно допомозі своїй дитині, перш за все, слід відходити від того, що батьківство – це професія з ненормованим робочим днем довжиною принаймні 18 років. І навіть з досягненням дитиною повноліття, як правило, обов'язки батьків на цьому не закінчуються. Тож треба бути готовим до того, що діти звертаються до вас з проханнями та питаннями кожного дня. І ці

потреби потрібно задовольняти. При цьому варто допомагати з радістю та любов'ю. Лише в цьому випадку взаємини можна буде назвати гармонійними. Але допомога дітям не тотожна поняттю «обслуговування». Допомога полягає в навчанні певним побутовим та іншим навичкам.

До проявів любові, таких як дотик, заохочення, допомога, подарунки слід підходити не з точки зору алгоритму, який треба покроково виконати – «мова любові» повинна йти від серця. Лише в цьому випадку вона буде почута та зрозуміла.

Після лекційного матеріалу слід опанувати практичні навички. Для цього піддослідним було запропоновано декілька вправ.

Розглянемо вправу «Подарунок». Приймають участь як батьки, так і діти. В кожній родині ведучий просить знайти собі пару: батько – дитина або мати – дитина. Потім треба представити та озвучити, який ви один одному зробити подарунок. Причому не слід озвучувати назву предмету: його можна показати або описати словами. Слід зазначити, що в команді немає тих, хто виграв або програв. Після того, як учасники розказують, що це були за подарунки, слід подякувати один одному [49, с. 11-14].

Переходимо до вправи «Психологічний автопортрет». Проводиться також спільно з дітьми. Слід відповісти на питання: «За що мене можна любити» та «За що мене можна сварити». Мета вправи: в процесі обговорення прийти до висновку, як себе поводити, щоб сварити не було за що.

Далі вправа «Як ти себе відчуваєш?». Слід розбитися на пари, як і в попередніх завданнях. Кожен по черзі висловлює своє припущення, як його партнер відчувається сьогодні. Потім йде заміна партнерів, доповнення та обговорення.

Завершується зустріч вправою «Мудрець» [32, с. 99]. Вона виконується також у парах. Ведучий пропонує закрити очі, спокійно та рівномірно дихати, трохи розслабитись, а потім говорить: «Уявіть, що перед вами зелений та квітучий луг. А в самому його кінці росте старезний дуб, під яким сидить мудрець. Він може відповісти на будь-яке запитання. Для цього батьки візьміть

руки дитини в свої, простягніть до шавлії руки та спросіть його про будь-що. Вислухайте відповідь. А тепер опустіть руки та відкрийте очі, та давайте обговоримо питання та відповіді».

Після зустрічі слід озвучити батькам домашнє завдання – «Програми заочного тренінгу батьківської ефективності».

Зустріч №2.

Мета: на протязі зустрічі сформувати позитивне ставлення до дитини, наповнене емоціями тепла, прийняття та любові. Навчитися розмовляти відверто, змінивши авторитарний тип спілкування на доброзичливий.

Напочатку зустрічі міні-лекція «Ваша дитина».

Важливо навчитись отримувати задоволення від процесу виховання. Для цього слід виконати 7 кроків.

Крок 1. Змінивши свій підхід до процесу виховання дитини, ви поступово навчитесь отримувати від цього задоволення.

Крок 2. Навчитесь цінувати і себе також. Не слід зносити дитину «на п'єдестал»: ви рівні в правах з нею.

Крок 3. Намагайтесь отримати знання з вікової психології, хоча б того періоду, в якому зараз перебуває ваша дитина. Це допоможе краще зрозуміти дитину, її реакцію на події, конфлікти з оточуючими, певні вікові особливості т.д.

Крок 4. Якомога більше розмовляйте зі своєю дитиною. Це допоможе досягти взаємозуміння, навчитися грамотному висловлюванню своїх почуттів. Крім вербальної бесіди, є інші способи висловити свої почуття: погляд, посмішка, дотик, музика, мистецтво.

Крок 5. Навчитесь слухати, бажано оволодіти навичками активного слухання. Це допоможе не лише вислуховувати, але й чути свою дитину, відчувати та розуміти її емоції.

Крок 6. Перестаньте засуджувати. В будь-якому разі незадоволення слід виказувати вчинкам дитини, а не їй, як особистості.

Крок 7. Виробляйте в себе толерантність до того, чого ви не в змозі змінити. Це може бути певні прояви характеру, стать дитини. Нерозуміння в цьому

випадку найгірше, що може бути, бо не розуміючи свою дитину ви, перш за все, не розумієте себе. А потім доходите до того, що не можете розуміти свою поведінку, її наслідки по відношенню до дитини.

Нерозуміння наслідків приводить до неправильного виховання. Це найтипівіша причина. Від процесу формування особистості в дитинстві залежить її подальша доля. Тому на батьках лежить значна відповідальність. Слід пам'ятати що на протязі зростання дитина проходить нерівномірні етапи розвитку психіки. Існують так звані «кризи», перехідні періоди, які притікають швидше ніж звичайні та можуть супроводжуватись конфліктними та протиріччями.

Згідно висловами Л.С. Виготського, розвиток дитини – це діалектичний процес. Він відбувається поступово – революційно, а не еволюційно. На протязі всього життя присутні як кризи, так і «революційні ситуації». Наприклад, в 3 або в 13 років діти перестають дослухатись до порад батьків, а батьки не можуть нічого з цим зробити.

В цьому випадку батьки вважають, що дитина «проявляє характер». І її «впертість» намагаються «лікувати» покаранням. Бо основною бажаною рисою характеру дитини для батьків досі остається «слухняність». Хоча на словах вони хотіли б, щоб дитина була розумною, ініціативною, творчою.

А на ділі, «хороша дитина», це, перш за все, –«слухняна», покірна, поступлива, яка швидко реагує і виконує настанови. Це, перш за все, зручна для батьків дитина, яка не заважає життю батьків. Це невірно, бо в цьому випадку дитина не розвивається.

А для налагодження взаємин з власними дітьми, важливо переглянути свій погляд на ці взаємини, змінити тактику, більше їй довіряти, збільшити зону її самостійної діяльності, зрозуміти її потреби та інтереси. В цьому випадку ви не лише отримаєте повагу від дитини, але й навчитесь також поважати себе. І всі кризові періоди пройдуть більш спокійно.

Виховання – динамічний процес: з часом змінюються як діти, так і батьки. Важливо поступово ставати мудрішими, спостережливішими, толерантними.

Тепер поговоримо про оцінювання. Чекати засудження чи схвалення – це природньо. Оцінення існує не лише між дорослими людьми, а й в родині. Але діти не завжди можуть собі дозволити оцінити батьків, бо вони бояться викликати їх гнів.

Батьки ж, в свою, чергу роблять це невірно. Вони намагаються оцінити дитину, і частіш за все, негативно, а не її вчинки. Таке ставлення викликає образу та почуття несправедливості. Поступово виникає недовіра, непорозуміння, і дитині згодом складно сприйняти навіть доречне зауваження

Не треба казати: «В кого ти пішла така ледача...», «Чого так повільно...» і т.д.

Вірно було б сказати: «Вчора ти не стигла зробити це, нічого страшного, з часом почнеш встигати». Тоді в дитині з'являється сподівання та надія на те, що «В нього завтра обов'язково все вийде». Тим самим батьки формують впевненість, вчать не боятись невдач.

Наведемо приклад з городництва. На присадибних ділянках ми вирощуємо квіти й боремося з бур'янами. Плекаємо кожен паросток, удобрюємо. А бур'яни ростуть, дай лишень їм волю - «заб'ють» наші квіточки. А головне: вони не потребують до себе уваги.

Теж саме відбувається і в виховному процесі. Негативні звички не треба плекати, вони з'являються самі собою. А позитивні – потребують багато терпіння, поваги і любові,

Після лекції слід виконати вправу «Повинен і хочу».

Треба скласти перелік десяти висловлювань. Важливо, щоб вони починались з висловів: «Я повинен...», «Я не можу...», «Я хочу...», «Мені подобається».

Після опрацювання завдання письмово, учасники зачитують свої переліки вголос. Потім вони змінюють висловлювання на такі, як: «Я наважусь на...» і додають висловлювання «Я відчуваю себе при цьому...».

Домашнє завдання: заняття №2 «Програми заочного тренінгу батьківської ефективності».

Зустріч №3.

Мета: розуміння критики та екологічне реагування. Прояви гідності при оцінювання, критики та похвали.

Робота направлена на дорослих.

Етап вступної бесіди передбачає:

- обговорення критики, її ролі в процесі виховання дитини та способів реагування на неї;
- розуміння поняття «образи», різниці між образою та критикою (при образі нас намагаються принизити), допомога в подоланні недоліків під час критики;
- пошук та розуміння способів реагування на критику, процес подяки під час критики;
- визначення для себе процесу схвалення та його впливу на самооцінку.

Вправа «Нова сукня».

В процесі проведення вправи родини навчаються робити компліменти та вірно реагувати на них. Зазвичай, знецінення похвали відбувається внаслідок низької самооцінки, невпевненості в своєму зовнішньому вигляді, своїх здібностях і т.д. Важливо навчитися приймати комплімент з гідністю, а говорити з повагою та з захопленням.

Під контролем психолога слід розіграти сценку про зустріч двох подруг. Одна з них хвалить іншу за зовнішній вигляд, говорить, як їй гарно в новій сукні. Інша червоніє та відповідає, що сукня стара, не модна, вказує на наявність плям.

Обговорення.

Ведучий пропонує учасникам відповісти на питання:

1. Що відчуває дівчина, яка зробила комплімент?
2. Чому інша подруга так відповіла?

Після обговорення психолог пропонує учасникам згадати свої життєві ситуації, в яких вони перебували в ролі першої чи другої подруги. Скоріш за все, виявиться багато прикладів, коли учасники поводити себе, як друга подруга, знецінюючи комплімент.

Можливо не лише не сприймати похвалу вашим діям, надбанням чи зовнішньому вигляду, а й переадресовувати її на когось іншого.

Розглянемо життєвий приклад. Жінку похвалили за те, що вона спекла смачний пиріг. Якщо вона не вміє приймати, то почне все заперечувати: «Та де!». Він мені не вдався. Навіть на стіл соромно ставити», – або переадресовувати їх іншому: «Це не моя заслуга. Це просто рецепт такий. Будь-хто може спекти», – або применшувати свій успіх, указуючи на успіх інших: «Можна їсти. А ось моя мама пече – пальчики оближеш», – або применшувати свої чесноти, указуючи на невдачі в справах: «Так, пекти я більш-менш умію, а от в'язати ніяк не навчуся».

Вправа «Комплімент. Подібно передньому завданню. Один з учасників говорить комплімент іншому, він може стосуватись бідь-чого. Інший учасник повинен прийняти похвалу з впевненістю та гідністю

Обговорення. Слід поговорити про почуття, з якими люди говорили та приймали компліменти та зупинитись на складнощах.

Вправа «Скажи мені щиро...». Мета: навчитися висловлювати як похвалу, так і критику в екологічній, необразливій для іншої людини формі. Речення будується за принципом Я-висловлювання, причому з ним можна як погодитись, так і не погодитись. Наприклад, замість речення: «Мені зовсім не подобається твоя сукня» – «Такі сукні взагалі мені не подобаються»; замість: «Тобі не личить ця шапка» – «Я взагалі не люблю і не ношу шапки».

Речення слід починати з фрази: «Скажи мені щиро, чи тобі подобається (моя вигляд, костюм, професія, тощо)».

Після того як всі учасники виконали завдання, настає етап обговорення. Слід зупинитись на почуттях, які учасники відчували в процесі виконання вправи.

Домашнє завдання: заняття №3 «Програми заочного тренінгу батьківської ефективності».

Зустріч № 4.

Мета: навчитися батькам реагувати та поводити себе більш екологічно на прикладі реальних ситуацій.

Міні-лекція побудована в вигляді «Батьківських міфів та істини».

В процесі лекції слід ознайомити батьків стосовно міфів про те, якими вони повинні бути. Важливо їх знати, щоб до допускати обмеження при вихованні дитини. Часто в повсякденному житті міфи сприймаються за істину, а насправді вони далекі від неї.

Міф 1. Відповідальність батьків полягає в тому, щоб дитина, подорослішав, стала активною, успішною, щасливою.

Істина. Ця думка хибна. Батьки повинні створити умови для успішного розвитку особистості дитини, розкриття її творчого потенціалу. Крім того, батьки можуть попередити про можливі помилки, проте дитина все одно буде вчитись на своїх власних помилках, бо таке життя. Крім того, самі батьки навряд чи дослуховувались до порад своїх батьків.

Міф 2. Любити своїх дітей – це батьківський обов'язок.

Істина: як правило, батьки відносяться з любов'ю до своїх дітей, навіть якщо не дуже це розуміють і, тим більше, не в змозі висловити своє відношення словами або вчинками. Навіть коли дитина, за думкою батьків, вкрай невірно себе поводить, батьки все одно відчують до неї теплі почуття. Навіть якщо вчинки дитини вам не подобаються, ви не перестаете її любити.

Міф 3. Влада над дітьми – запорука успішності виховання.

Істина: неможливо примусити людину, навіть маленьку, робити те, що їй не властиве. Контролюючи діяльність дитини, батьки лише тішать себе ілюзією, що вони мають владу над нею. Тим більше неможливо примусити дорослу людину стати тією особистістю, яка подобається саме батькам. Краще мати владу над собою, тоді дитина буде вважати вас за приклад.

Міф 4. В процесі виховання дитини слід мати переконання, що в неї не буде поганих звичок.

Істина: цінність виховання не у владі та домінуванні над дитиною, а в повазі та розумінні її як особистості. Саме це спонукає дитину стати краще. При правильному вихованні, відмовитись від поганих звичок або взагалі їх не мати примушує не страх перед покаранням, а повага до батьків і небажання їх засмутити.

Міф 5. Знання про те, як бути гарними батьками, зароджується при народженні дитини та розвивається протягом її життя.

Істина: звісно, що ні, бо батьківство – це постійна праця над собою, помилки, часом розпач, роздратування, страх та ще безліч емоцій. Лише шляхом послідовної праці і наполегливості можна стати гарними батьками.

Спробуємо розглянути та проаналізувати виведені нами істини.

Істина 1. Час плинний, тому діти обов'язково подорослішають. І, звісно, знайдуть своє місце в суспільстві, як ваші родичі, друзі і знайомі. Вони стануть зрілими та впевненими та при цьому, звісно, збережуть добрі стосунки з вами.

Істина 2. Відчуття «унікальності» саме вашої проблеми оманливе. Все це відчували та відчують безліч інших людей.

Істина 3. Почуття безпорадності оманливе. Бо сила – це здатність вершити зміни. А ваше почуття безсилля полягає в неможливості змінити те, що не підлягає змінам. Це особистісні якості людині, і їх не можна змінити. Крім того, ви не можете змінити себе, свої емоції та відчуття стосовно будь-якої ситуації, яка вам не подобається. Але можна замінити особисте ставлення до ситуації, спосіб її сприйняття.

Істина 4. У вас є не лише обов'язки, а і права. Більш того: вони ті ж самі, як і у ваших дітей. Це право на повагу, на розуміння, на свободу волі, на відпочинок і т.д.

Істина 5. У вас немає зобов'язання бути послідовними та використовувати одні і ті ж механізми виховання, ті, про які ви дізнались, наприклад в літературі. Навпаки: якщо щось не спрацьовує, краще спробувати використати щось інше, бо люди – то індивіди, а не гвинтики, а виховання дітей – складний процес з безліччю змінних факторів. Важливо отримувати задоволення від процесу виховання.

Для закріплення матеріалу перейдемо до вправи.

Вправа «Скласти список власних проблем». Візьміть лист паперу та напишіть на ньому список проблем, саме тих, які вас турбують. Неважливо:

незначна то для вас проблема або значна. Не варто турбуватись, якщо список виявиться «нескінченим».

Пізніше проаналізуйте список. Цілком вірогідно, що з кожною прочитаною проблемою ви зрозумієте, що зовсім не знаєте своєї дитини, і всі ваші зусилля з виховання марні. На цьому етапі варто описати свої думки та почуття з цього приводу. Частіше за все, батьки відчують почуття провини, будуть вважати себе поганими батьками, потім почуття безпорадності змішається з гнівом та сумом.

Обговорення. У процесі обговорення слід виконати вправу «Скласти перелік шляхів розв'язання ваших проблем».

В якості прикладів можуть зустрічатись: контроль дій дитини, способи її покарання, засоби «підкупу» та «хабаря», розпорядження речами та часом дитини.

Після складання та читання списку, слід обговорити його з ведучим.

Слід пам'ятати, що універсального вирішення проблем не існує. Кожна родина робить це по-своєму. І це добре, так як кожен з нас є унікальною особистістю. Міфи краще запам'ятати та, за можливістю, уникати їх.

Домашнє завдання: заняття №4 «Програми заочного тренінгу батьківської ефективності».

Зустріч № 5.

Мета: протягом вправи навчитися розуміти та усвідомлювати почуття, відстежувати свій настрій, розуміти та екологічно говорити про свої емоції та керувати ними.

1. Вступна бесіда. В вправі приймають участь пари, які створені з батьків та дітей.

По-перше слід обговорити:

- Що таке емоції та почуття, їх вплив на людину.
- Розуміння почуттів іншої людини.
- Як навчитись зчитувати справжні почуття людини, на що слід опиратись у ході цього процесу.
- Емоції, які складно виразити та зрозуміти.

– Розуміння того, що немає вірних та невірних почуттів. Всі почуття потрібно приймати. Як навчитись екологічно виражати почуття.

– Вміння висловлювати свої почуття таким чином, щоб не принижувати ні себе, ні інших.

– Навчитися розуміти та висловлювати почуття в ігровій формі.

Вправи та ігри. Гра «Спустити пару». Допомогає учасникам випустити гнів та образи назовні, попрацювати з ними. Не треба соромитись, навіть якщо ви чи не вперше робите це на людях. Після вправи ви обов'язково відчуєте полегшення, навчитися довіряти, відкрито говорити про стосунки в родині. Крім того, ця вправа навчить толерантному відношенню до критики, вмінню не відповідати гнівом чи образою, контролювати агресивну поведінку.

Слід сісти поряд один з одним та дати можливість по черзі висловити те, на що давно сердиті чи ображені. Слід використовувати лише Я-висловлювання. Наприклад: «Марійко, мені сумно, що ти така неуважна до мене» або «Я так не люблю, коли мене постійно підганяють». Не слід виправдовуватись, ця вправа припускає спокійне вислуховування зауважень, а потім обговорення вражень. Не треба примушувати себе згадувати те, що вас ображає: при відсутності зауважень слід відверто сказати про це. В процесі обговорення дайте зворотній зв'язок: чим зацікавила вас ця вправа, що було складного, що виявилось неприємним, чи вийшло приборкати агресію і т.д.

Вправа «А крім того...». Ця вправа є різновидом попередньої. Мета вправи полягає в можливості висловлення накопичених скарг, озвучення емоцій негативного спектру. Це допомагає позбутися відстроченої агресивності, незадоволення, яке обов'язково з'явиться, якщо не проговорити свої претензії. Це корисний навик, бо, так зване «побутове буркотіння» – шлях до зниження градусу напруги при спілкування між членами родини.

Слід розбитися на пари, сісти один проти одного. Після сигналу ведучого, можна починати розповідати один одному: що вас нервує, що не влаштовує на теперішній момент вашого життя. Важливо розповісти все, що є на серці, можна

перебільшувати свої проблеми. Починати свої «скарги» слід з тих самих слів: «А крім того...».

Можливі приклади: «А крім того, в мене зламалась моя улюблена лялька». «А крім того, вчителька знову насварила мене ні за що». «А крім того, ти завжди перевіряєш мої уроки, в той час коли однолітки вчаться, як хочуть». На вправу слід використати не більше 3-4 хвилин, після чого як слід обговорити, що зрозуміли та чому навчились в процесі виконання завдання.

Повторні результати за комплексною методикою ОБС. Після проведення корекційно-розвивальних занять та заочного тренінгу батьківської ефективності.

Після проведення корекційно-розвивальної роботи з батьками, було повторне тестування за комплексною методикою ОБС.

За шкалою «Емоційне благополуччя» у більшості сімей результати залишилися стабільними – на рівні 53,79%. У сім'ї №7 цей показник дещо знизився до 48,79%, а у сім'ї №9 – до 52,89%.

За шкалою «Комунікативна взаємодія» спостерігалось помітне покращення у двох сім'ях, де показники досягли високих значень – 80,33% (сім'я №2 та №9). У інших сім'ях результати здебільшого залишилися на середньому рівні – 48,82%, хоча в одній сім'ї (№7) показник становить 30,22%.

За шкалою «Функціональна адаптація» у всіх сімей спостерігається стабільний середній рівень, з незначними покращеннями у сім'ях №2 та №9, де показники зросли до 74,97%. У решти сімей цей показник знаходиться в межах 57,96%.

Загальні результати демонструють, що після проведеної роботи рівень емоційного благополуччя склав 46,9%, комунікативної взаємодії – 56,51%, а функціональної адаптації – 62,9% (див. додаток Д).

Отже, отриманий результат свідчить про покращення дитячо-батьківських відносин. Крім того, слід зазначити, що участь в корекційно-розвивальній програмі приймали родини СЖО. Як наслідок, можна говорити про ефективність розробленої нами програми покращення відносин в родині.

Проаналізуємо повторне тестування за методикою Рене Жиля.

Корекційно-розвивальна програма мала мету покращення дитячо-батьківських відносин. Наочно видно, що стосунки з матір'ю суттєво покращились у 4 респондентів, а у одного респондента – піднялися з низького рівня до середнього. Більш детальна інформація представлена в Додатку Ж.

Послаблення напруги у міжособистісних відносинах між дітьми та їхніми батьками сприяло зменшенню відхилень у поведінці, покращенню сприйняття батьків дітьми та встановленню більш довірливих стосунків. Повторне обстеження дітей із сімей у складних життєвих обставинах за методикою Рене Жиля показало значне зниження агресивності (52,9%), зменшення схильності до відособлення (55%) та реакції на фрустрацію (44,6%). Водночас спостерігається збільшення позитивного ставлення до батька (37,9%) і до матері (73,3%).

Важливо зважити на той факт, що участь в програмі приймали родини СЖО. Це підкреслює її ефективність.

3.2. Рекомендації щодо діяльності з сім'ями у складних життєвих обставинах

Важливим завданням у роботі з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є підтримка виховного потенціалу батьків та гармонізація стосунків між ними та дітьми. Для цього необхідно розробити програму, що включатиме соціально-педагогічні та психологічні заходи, спрямовані на поліпшення спілкування та взаєморозуміння у сім'ї [17]. Виходячи з теорії прив'язаності Джона Боулбі, яка наголошує на важливості тісних емоційних зв'язків між батьками і дітьми, та підходу Карла Роджерса про необхідність емпатії та підтримки, можна побудувати рекомендації, що забезпечать дітям відчуття стабільності та безпеки.

Регулярні консультації для батьків сприятимуть покращенню розуміння їхніх виховних підходів. Зустрічі з психологами та соціальними педагогами дозволяють батькам обговорити труднощі у вихованні, відшукати приховані причини конфліктів і навчитися коригувати свої методи, що часто побудовані на

авторитаризмі та надмірному контролі. Це стане першим кроком до того, щоб перетворити жорстку модель поведінки на більш відкриту і співчутливу.

Необхідним моментом роботи з сім'ями є організація тренінгів на тему «Позитивне батьківство». Згідно з гуманістичним підходом, позитивні моделі виховання допомагають дітям розвивати самоповагу, почуття власної гідності та впевненість. Батьки зможуть засвоїти способи уникнення надмірного контролю та тиску, замінивши їх емоційною присутністю, заохоченням та активним слуханням, що зменшить тривожність у дітей та зніме внутрішню напругу.

Також варто організувати для батьків спеціальні лекції з управління емоціями. Контроль агресії та розвиток емпатії до потреб дітей – це вкрай важливі навички для батьків, адже саме від них залежить атмосфера в сім'ї та довіра між членами родини. Лекції сприятимуть усвідомленню, що дитина потребує не лише дисципліни, а й емоційної підтримки. Окрім того, це підвищить стресостійкість батьків, які стикаються з повсякденними труднощами [51, с. 100].

Сімейні консультації для налагодження міжособистісних відносин – ще одна важлива складова, яка дозволить виявити дійсні причини нерозуміння між членами сім'ї та допоможе вибудувати здорові стосунки. Такий підхід відкриває перспективу для покращення комунікації та зміцнення зв'язків, створюючи основу для формування довіри та підтримки, особливо важливої для дітей у складних життєвих обставинах [42, с. 115].

Навчання методам ненасильницького спілкування підвищить якість взаємодії між батьками та дітьми, створюючи атмосферу взаємоповаги. Позитивний досвід вирішення конфліктів допомагає батькам проявляти терпіння та відкритість до почуттів дітей. Батьки зможуть усвідомити, що агресія лише погіршує ситуацію, тоді як конструктивний діалог дозволяє досягти взаєморозуміння та підтримки, що є основою гармонійного виховання.

Для підтримки соціалізації дитини важливо заохочувати її до участі в гуртках, спортивних секціях, культурних заходах. Це сприяє розширенню кола спілкування, зменшує рівень тривожності та ізольованості, допомагаючи дитині знайти нових друзів і відчувати себе частиною суспільства. Групи

взаємопідтримки для дітей також можуть стати ресурсом для подолання внутрішніх бар'єрів та отримання соціального досвіду.

Важливо також створювати для дітей програми психоемоційної підтримки. Індивідуальні методи, такі як арт-терапія, ігрова терапія та інші види психологічної допомоги, дозволяють знижувати рівень тривожності та агресії. Такі заходи створюють для дитини безпечний простір, у якому вона може висловити свої емоції та отримати навички управління ними, що сприяє зміцненню її особистісної стійкості.

Однією з важливих рекомендацій є розвиток автономії дитини. Підтримка її права на самостійність дозволяє їй відчувати свою значущість у сім'ї, формує відповідальність і впевненість у собі. Батькам варто надати дитині більше можливостей для прийняття самостійних рішень, а також показати їй, що вони вірять у її здатність справлятися з труднощами. Це допоможе дитині формувати здорову самооцінку і розвивати здатність до адаптації [44; 45].

Регулярний контроль ефективності впроваджених заходів дозволяє відстежувати зміни в сімейних відносинах та коригувати роботу відповідно до потреб родини. Оцінка результатів за допомогою анкетування, опитувань та спостережень допоможе своєчасно виявити нові виклики і адаптувати програму роботи, щоб забезпечити підтримку на всіх етапах соціалізації дитини.

Ці рекомендації забезпечать дітям підтримку та безпеку в їхніх родинях, а батькам допоможуть усвідомити, наскільки важливі любов, повага та довіра у вихованні.

Висновки до розділу 3

Результати дослідження показують позитивні зміни у міжособистісних відносинах між дітьми та батьками після проведення корекційно-розвивальних занять. У чотирьох дітей покращились стосунки з матерями, а одна дитина піднялася з низького на середній рівень. У дев'яти дітей зросли показники у відношенні до батька, причому у чотирьох дітей рівень від низького став

середнім. Важливим досягненням стало зниження агресивності у дев'яти дітей, з високого рівня до середнього, що свідчить про позитивний вплив програми на емоційний стан дітей.

Зменшення прагнення до відособлення також виявлено у двох дітей: у однієї він замість високого став середнім, а у другої – взагалі низким. Троє дітей знизили рівень реакції на фрустрацію з високого до середнього, що свідчить про зменшення напруги у міжособистісних стосунках.

Отримані дані підтверджують, що програма була ефективною у зниженні агресивності на 52,9%, зменшенні схильності до відособлення на 55% та зниженні рівня фрустрації на 44,6%. Покращення стосунків з батьками також значне: позитивне ставлення до батька зросло на 37,9%, а до матері на 73,3%.

Враховуючи складні життєві обставини сімей, які брали участь у програмі, можна стверджувати, що робота була результативною і сприяла зміцненню довіри та гармонії у відносинах між дітьми і батьками.

ВИСНОВКИ

Психологічний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, має ґрунтуватися на системному підході, який враховує індивідуальні потреби кожної родини. Ефективна підтримка включає роботу з емоційним станом батьків і дітей, а також формування навичок конструктивного спілкування, що знижує рівень конфліктності та сприяє взаєморозумінню. Застосування методів, спрямованих на розвиток довіри, емоційної стабільності та соціальної підтримки, є важливими аспектами психологічного супроводу.

Результати обстеження за методикою Рене Жиля показали різний рівень емоційної підтримки, соціальної активності та інтеграції в групу, що вказує на потребу в додаткових заходах щодо розвитку емоційної стійкості та покращення соціальних взаємодій у сім'ях. За шкалою «Прийняття» та «Емоційна підтримка» респонденти отримали високі бали, що свідчить про здатність дітей адаптуватися до соціального середовища з підтримкою. Проте рівень «Автономії» та «Соціальної активності» залишався низьким, що вказує на необхідність посилення розвитку самостійності та активності дітей у цих сім'ях.

Загальні результати обстеження свідчать про серйозні труднощі у взаємостосунках з батьками, зокрема низький рівень прийняття батьків та високий рівень агресивності серед дітей. Важливим є зниження рівня агресії та відособленості, а також підтримка дітей у реагуванні на фрустрацію. Такий результат підкреслює важливість впровадження корекційних заходів, спрямованих на покращення взаємодії в родині та розвиток емоційної підтримки для дітей у складних життєвих обставинах.

Після проведення занять було зафіксовано значне зниження рівня агресивності, схильності до відособлення та реакції на фрустрацію серед респондентів. До участі в програмі 83,4% респондентів демонстрували високий рівень агресії, тоді як після занять цей показник знизився до 16,7%. Схильність до відособлення до програми мала 41,7% респондентів, а після завершення

корекційних заходів жоден учасник не демонстрував високого рівня відособлення. Щодо реакції на фрустрацію, 8,3% респондентів мали високий рівень до початку програми, але після занять показник також знизився, демонструючи позитивний вплив проведеної роботи.

Було помітно покращення у сприйнятті дітьми своїх батьків. За шкалою «Прийняття» 58,4% дітей демонстрували високий рівень прийняття матері до початку програми, а після занять цей показник зріс до 66,7%, що свідчить про покращення емоційного сприйняття та довіри до матері. Щодо батька, 83,3% респондентів до програми демонстрували низький рівень сприйняття, і цей показник значно зменшився після завершення заходів.

Отримані результати дані свідчать про поліпшення довіри та взаєморозуміння в сім'ях, що стало результатом впровадження корекційно-розвивальної програми. Досягнута мета дослідження підтверджується посиленням зв'язків між дітьми та батьками, а також формуванням більш відкритих і підтримуючих стосунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко В. І., Кризова психологія для родин, що переживають втрату. Львів. 2021. 220 с.
2. Борисова І. І., Психологічні аспекти роботи з сім'ями в кризовий період. Харків. 2021. 195 с.
3. Власенко І. М., Психологічна допомога в умовах сімейних криз. Харків. 2023. 185 с.
4. Гавриш Л. П., Психологічна допомога в складних життєвих ситуаціях. Чернівці. 2021. 200 с.
5. Гнатенко М. О., Сімейна психологія та криза. Київ. 2022. 205 с.
6. Голубева Т. М., Адаптація родин в умовах соціальних криз. Львів. 2022. 175 с.
7. Гончарова М. О., Психологічна підтримка сімей під час війни. Чернівці. 2020. 180 с.
8. Григоренко М. І., Психологічний супровід родин під час війни. Львів. 2021. 210 с.
9. Гриценко Н. В., Психологічне консультування сімей у важких життєвих ситуаціях. Запоріжжя. 2023. 230 с.
10. Даниленко І. О., Сімейна психологія: кризовий період. Київ. 2021. 220 с.
11. Дмитренко В. В., Сімейна психологія в умовах кризи. Київ. 2021. 180 с.
12. Дмитриченко О. М., Психологічні підходи до підтримки сімей, що зазнали стресу. Чернівці. 2021. 175 с.
13. Дроботова О. В., Психологічне консультування сімей, що переживають кризу. Харків. 2022. 240 с.
14. Єрмолаєва Л. В., Психологічне консультування для родин у стресових ситуаціях. Київ. 2020. 230 с.

15. Єфремова Н. В., Психологічний супровід родин у складних ситуаціях. Дніпро, 2020. 185 с.
16. Іванова Л. В., Особливості психологічної підтримки сімей у кризових ситуаціях. Харків. 2019. 184 с.
17. Ігнатенко Н. Л., Психологічні підходи до підтримки родин у кризових умовах. Запоріжжя. 2021. 210 с.
18. Іщенко О. А., Технології психологічної підтримки родин у складних ситуаціях. Львів, 2021. 200 с.
19. Карпенко Л. В., Психологічна реабілітація для родин в кризових ситуаціях. Харків. 2022. 230 с.
20. Коваленко М. С., Психологічні методи роботи з сім'ями, які пережили кризу. Львів. 2021. 240 с.
21. Костенко В. І., Робота психолога з сім'ями в стресових ситуаціях. Дніпро, 2021. 240 с.
22. Котенко В. В., Психологічна допомога в умовах життєвих криз. Одеса, 2022. 190 с.
23. Кравченко А. О., Соціально-психологічна підтримка сімей у кризових умовах. Київ, 2020. 220 с.
24. Кузьменко А. В., Психологічні особливості супроводу родин під час соціальних криз. Київ, 2022. 220 с.
25. Лебедєва О. М., Психологічні тренінги для сімей, що пережили стрес. Львів, 2021. 175 с.
26. Левченко А. В., Кризова психологія: підтримка сімей у складних ситуаціях. Черкаси. 2022. 210 с.
27. Лисенко О. В., Психологічний супровід родин в умовах післявоєнної реабілітації. Одеса. 2023. 210 с.
28. Литвинова І. А., Робота психолога з родинами у кризових ситуаціях. Львів. 2021. 200 с.
29. Мельник Н. В., Психологічний супровід у часи сімейних криз. Чернівці. 2022. 205 с.

30. Мороз Л. О., Психологічний супровід родин, що переживають кризу. Запоріжжя. 2018. 165 с.
31. Назарова Т. С., Психологічна допомога сім'ям в складних життєвих ситуаціях. Харків. 2022. 200 с.
32. Носенко В. В., Психологічні технології підтримки родин. Одеса, 2020. 230 с.
33. Остроменко Т. А., Психологічні аспекти кризових сімейних відносин. Суми. 2020. 180 с.
34. Петренко О. І. Психологія сім'ї: теорія та практика. Київ. 2020. 215 с.
35. Петрова Т. О., Адаптація родин до нових умов життя в кризових ситуаціях. Київ. 2022. 250 с.
36. Пивоварова О. Ю., Техніки психологічного супроводу сімей. Вінниця, 2019. 200 с.
37. Писаренко О. В., Психологічна допомога родинам в кризових ситуаціях. Чернігів, 2023. 250 с.
38. Попова О. І., Психологія сімейного консультування в умовах стресу. Одеса. 2020. 190 с.
39. Психологія сімейних відносин. Сидорова В. М., Психологічна допомога в складних життєвих ситуаціях. Харків. 2020. 35-48.
40. Савченко Т. С., Методи психологічного супроводу сімей в умовах війни. Полтава. 2022. 210 с.
41. Савчук М. І., Психологічна допомога в кризових ситуаціях. Харків, 2021. 185 с.
42. Сидоренко Т. С., Психологічні аспекти кризової допомоги сім'ям. Вінниця. 2020. 195 с.
43. Симонова Т. М., Психологічні аспекти кризи в родинних відносинах. Дніпро. 2021. 215 с.
44. Стеценко Л. М. Сімейний супровід у складних ситуаціях. Запоріжжя, 2023. 230 с.

45. Тимошенко Л. П., Психологічна підтримка родин в умовах змін. Луцьк, 2021. 215 с.
46. Федорова О. І., Психологія сімейних стосунків у кризових ситуаціях. Одеса. 2023. 210 с.
47. Чередніченко І. М., Психологічні аспекти підтримки сімей в період війни. Київ, 2023. 200 с.
48. Чеснокова А. В., Кризова допомога в сім'ях під час війни. Київ. 2022. 240 с.
49. Чорний І. В., Сімейна криза: психологічні стратегії підтримки. Черкаси. 2022. 185 с.
50. Шаповалова І. М., Психологічні методи роботи з сім'ями в кризовий період. Київ. 2020. 195 с.
51. Шевченко Л. І., Психологія сімейного кризового консультування. Одеса. 2022. 195 с.
52. Brown H. Effective Family Therapy in Crisis Situations. San Francisco. 2022. 270 с.
53. Anderson P. Supporting Families through Crisis Situations. *Crisis Counseling Journal*. Boston. 2021. 66-79.
54. Roberts P. Family Dynamics and Stress Management. *Crisis Intervention Journal*. Los Angeles. 2020. 60-72.
55. Thompson S. Family Support in Crisis Situations. *Family and Social Work*. New York. 2021. 50-64.
56. Patel R. Crisis Management and Family Counseling. *International Journal of Crisis Intervention*. London. 2021. 55-70.
57. Jackson L. Family Dynamics in Crisis: A Psychological Approach. New York. 2021. 245 с.
58. Williams H., Family Stress and Coping in Crisis Situations. *Journal of Crisis Intervention*. New York. 2019. 52-68.
59. Brown R. Family Crisis Intervention Strategies. *Journal of Family and Marriage*. London, 2021. 58-70.

60. Davis M. Crisis and Support for Families. *Journal of Family Therapy*. Los Angeles. 2020. 40-53.
61. Johnson A. Psychological Intervention for Families in Crisis. *Journal of Marriage and Family Therapy*. Chicago. 2020. 75-89.
62. Williams E. Crisis in Family Relationships. *Psychological Perspectives on Family Therapy*. Toronto. 2022. 91-105.
63. Jenkins K. Psychological Support for Families. *Family Crisis Management and Support*. Boston. 2021. 77-91.
64. Harris J. Psychological Care in Family Crisis Situations. *Psychology of Crisis Intervention*. Chicago. 2020. 49-63.
65. Smith J. Family Crisis Management and Therapy. London. 2019. 300 c.
66. Williams J. Psychological Support for Families in Crisis: *A Guide for Professionals*. Chicago. 2023. 230 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Причини, з якими найчастіше пов'язані проблеми, що виникають у родинах

Причини	відсоток експертів, які обрали таку відповідь
1. Матеріальні труднощі	79
2. Алкоголізм, пияцтво одного з членів родини	75
3. Безробіття одного з членів родини	62
4. Наркоманія	44
5. Труднощі підліткового віку дітей	33
6. Подружня невірність	33
7. Непрацездатність, інвалідність одного з членів родини	32
8. Втручання родичів	31
9. Хвороба дитини	27
10. Позбавлення волі одного з членів родини	25
11. Психічне захворювання одного з членів родини	21
12. Конфлікт між членами родини	7
13. Різні види насильства	4

Відповіді дітей на запитання: «Якою мірою наведені судження стосуються вас?»

Судження	Майже завжди	Часто	Іноді	Рідко	Майже ніколи	Немає відповіді
Мої батьки встановлюють певні правила стосовно того, що я можу робити вдома.	17	15	23	17	26	3
Мої батьки встановлюють певні правила стосовно того, що я можу робити поза домом.	12	14	20	19	31	3
Мої батьки знають, з ким я буваю ввечері	47	19	15	9	7	3
Мої батьки знають, де я буваю ввечері	47	21	15	8	6	4
Я відчуваю тепло і турботу моєї матері та/або мого батька.	57	26	9	3	3	3
Я розраховую на моральну підтримку моєї матері та/або мого батька.	58	21	9	5	4	4
Легко можу позичити гроші в моєї матері та/або батька	34	18	22	12	10	4
Можу просто взяти гроші в моєї матері та/або мого батька.	14	9	13	16	44	4

АКТ

Перевірки матеріально-побутових умов проживання дитини(підлітка) у родині,
яка опинилась у кризовому стані

«_____»_____2018р.

(прізвище, ім'я, по батькові)

Адреса _____

Навчається _____

Склад сім'ї _____

Доходи сім'ї _____

Аналіз умов проживання _____

Житло _____

(стан, санітарна характеристика)

Підсобне господарство _____

Харчування _____

Стан здоров'я членів сім'ї _____

Характеристика взаємовідносин членів сім'ї (фізичне, психологічне, економічне
сексуальне насильство у сім'ї)

Характеристика сім'ї (рівень освіти, алкогольна залежність, мораль членів сім'ї,
мотивація батьків до виховання дітей)

Проблеми сім'ї, оцінка та причина виникнення

ВИСНОВКИ КОМІСІЇ

Склад комісії:

Голова комісії

прізвище, ім'я підпис

Члени комісії

КАРТА КЛІЄНТА № _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Вік _____ Стать _____

(рік народження)

Домашня адреса/або контактний телефон _____

Місце роботи _____

(із зазначенням займаної посади або класу, факультету, курсу, групи)

Категорія

клієнта _____

(інвалід, сирота, звільнений з ВТК тощо)

Сімейний стан _____

(одружений, заміжня)

Категорія сім'ї _____

(молода, неповна, багатодітна тощо)

Інші примітки _____

(Дата заповнення) (підпис) (П.І.Б)

Відомості про організацію, яка направила клієнта

Організація, яка направила клієнта _____

Контактна особа _____

Контактний телефон _____

Адреса _____

Повторні результати опитування батьків за методикою ОБС (тестові бали
подані у процентних рангах)

№ Сім'ї	Емоційне благополуччя (%)	Комунікативна взаємодія (%)	Функціональна адаптація (%)
Сім'я №1	53,79	48,82	57,96
Сім'я №2	53,79	80,33	74,97
Сім'я №3	53,79	31,19	57,96
Сім'я №4	53,79	48,82	57,96
Сім'я №5	53,79	48,82	57,96
Сім'я №6	53,79	48,82	57,96
Сім'я №7	48,79	30,22	57,96
Сім'я №8	53,79	48,82	57,96
Сім'я №9	52,89	80,33	74,97
Сім'я №10	53,79	48,82	57,96
Загальний результат	46,9	56,51	62,9

Показники по шкал «Маленька невдаха»

Назва шкали	«Прийняття нехтування»	«Кооперація»	«Симбіоз»	«Авторитарна гіперсоціалізація»	«Маленька невдаха»
Номер шкали	1	2	3	4	5
Процентний ранг на початку обстеження батьків	48,6%	23,3%	48,3%	80%	94,9%
Процентний ранг після проведення колекційної програми з батьками і дітьми	46,9%	56,51%	62,9%	58,5%	76,7%

Результати повторного обстеження за методикою дослідження
міжособистісних відносин дитини Рене Жиля

Респондент	Шкала I (Афективність)	Шкала II (Агресія)	Шкала III (Соціальне прийняття)	Шкала IV (Індивідуальність)	Шкала V (Комунікативність)	Шкала VI (Тривожність)	Шкала VII (Поведінкова адаптація)
Респондент 1	80	50	35	40	45	30	50
Респондент 2	70	35	35	40	45	10	45
Респондент 3	65	25	20	35	50	30	50
Респондент 4	80	55	20	45	50	20	50
Респондент 5	85	60	60	40	45	55	55
Респондент 6	85	30	60	40	45	30	45
Респондент 7	80	45	60	50	50	55	55
Респондент 8	65	40	45	50	40	30	50
Респондент 9	75	20	50	40	50	20	50
Респондент 10	80	30	65	70	40	25	45
Загальний результат	73,3	37,9	31,25	43,3	48,3	35,4	52,9

Порівняльні результати за методикою Рене Жиля

Назва	«Відношення до матері»	«Відношення до батька»	«Агресивність»	«Реакція на фрустрацію»	«Відособленість»
номер шкали	1	2	3	4	5
Відсотки на початку обстеження дітей	69,1	30,41	62,01	69,6	63,75
Відсотки після проведення корекційної програми з батьками і дітьми	73,3	37,9	52,9	44,6	55

Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін)

Виконання тесту. Відповіді давайте відносно тієї дитини, у стосунках з якою у Вас найбільше проблем. Можна виконати тест і щодо всіх дітей у сім'ї, але окремо на кожну дитину. Бажано, щоб тест виконували обидва батьки (кожен окремо), після чого можна обговорити відповіді.

Інструкція. Вам запропонована низка тверджень. Уважно читайте кожне і залежно від того, правильне чи неправильне це твердження щодо Вас, дайте відповідь ТАК чи НІ. Відповідь записуйте у бланк для відповідей у відповідну графу.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Треба довше оберегати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Гарні батьки оберегають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Трапляються випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Мене бере досада щодо моєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягла в житті
13. Мені здається, що діти сміються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина поводить себе погано навмисно, аби досадити мені.

17. Моя дитина вбирає в себе все погане як "губка".
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, скільки б зусиль не докладав.
19. Дитину треба тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас.
21. Я співчуваю своїй дитині.
22. До моєї дитини "липне" все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху в житті.
24. Коли в компанії приятелів ведуть мову про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна й здібна, як би мені хотілося.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою і за судженнями.
27. Я із задоволенням спілкуюся с дитиною увесь вільний час.
28. Я часто жалкую про те, що моя дитина росте й дорослішає, і з ніжністю згадую її, як вона була маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла усього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.
32. Я намагаюся виконувати усі прохання моєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень треба враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано починають розуміти, що батьки можуть припуститися помилки.
37. Я завжди беру до уваги інтереси дитини.
38. В мене до дитини товариські почуття.

39. Основною причиною капризів моєї дитини є егоїзм, впертість і ледачість.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство, решта - докладеться.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення моєї дитини.

44. Моя дитина може вивести з терпіння кого завгодно.

45. Я розумію прикrostі своєї дитини.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини -- суцільне вимотування нервів.

48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти вдячні потім.

51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моїй дитині більше недоліків, аніж достоїнств.

53. Я поділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я уважно слідкую за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я в захопленні від своєї дитини.

59. Дитина не повинна мати таємниці від батьків.

60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.

61. Дуже бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Обробка результатів тесту.

Дана методика "вимірює" ставлення батьків до дитини за п'ятьма критеріями (шкалами)

Кожна шкала вимірюється за відповідними запитаннями, що наведені нижче.

Ключ до тесту:

1. «Прийняття – нехтування»: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Соціальна бажаність»: 6, 9, 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.
3. «Симбіоз»: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59
5. «Інфантилізація»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61

Порядок підрахунку тестових балів.

По кожній шкалі (тобто відповідних запитаннях, які до неї належать) потрібно підрахувати кількість відповідей «Так». Високий тестовий бал по відповідних шкалах інтерпретується як:

№1 - нехтування;

№2 - соціальна бажаність;

№3 - симбіоз;

№4 - гіперсоціалізація;

№5 - інфантилізація.

Шкала № 1 – «Прийняття – нехтування» відображає емоційне ставлення до дитини.

Результат від 0 до 8 балів свідчить про те, що батькам дитина подобається такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани.

Результат від 9 до 11 балів вважається середнім, тобто до деякої міри прийнятним, хоча у батьків є певні резерви для поліпшення результату до рівня високого. Результат від 12 до 25 балів свідчить про наступні тенденції у батьківському ставленні: батьки сприймають свою дитину поганою, непристосованою, невдячною. Батькам здається, що дитина не досягне успіху в

житті через слабкі здібності, невеликий розум, погані нахили. Як правило, батьки відчують до дитини злість, досаду, роздратованість, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

Шкала № 2 – «Соціальна бажаність» дає соціальне бажаний образ батьківського ставлення.

Результат 9 балів свідчить про те, що батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються в усьому допомагати дитині, співчують їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальні й творчі здібності дитини, відчують почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з нею на рівних, стати на її точку зору у спірних питаннях. Результат 7-8 балів вважається середнім, тобто зазначене вище тільки частково виявляється у батьківському ставленні.

Результат від 0 до 6 балів - низький.

Шкала № 3 – «Симбіоз» відбиває міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною.

При результаті від 4 до 7 балів можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних відносин. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, намагаються задовольнити всі потреби дитини, відмежувати її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчують тривогу за дитину, вона здається їм маленькою і беззахисною. Тривога батьків підвищується, якщо дитина за певних обставин починає ставати більш автономною, оскільки за власним бажанням батьки не нададуть дитині самостійності ніколи. Результат 2-3 бали – середній;

Результат 0-1 бал - низький, тобто у батьків і дитини не склалися близькі (симбіотичні) стосунки.

Шкала № 4 – «Авторитарна гіперсоціалізація» відображає форму і напрями контролю за поведінкою дитини.

Результат 5-6 балів вказує на те, що у батьківському ставленні чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережної слухняності та дисципліни, нав'язують свою волю. За прояви свавілля дитину

суворо карають. Батьки уважно стежать за соціальними досягненнями дитини і вимагають соціального успіху. При цьому батьки добре знають дитину, її індивідуальні особливості, звички, думки, почуття.

Результат від 2 до 4 балів – середній результат, вказане вище виявляється частково. Результат 0 - 1 бал – низький результат, зазначене вище не притаманне батьківсько-дитячим стосункам.

Шкала № 5 – «Інфантилізація», або «Маленька невдаха» відбиває особливості сприймання і розуміння дитини батьками. Результат від 3 до 8 балів вказує на те, що батьки бачать дитину молодшою порівняно з її реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина видається їм не пристосованою, не здатною до досягнення успіхів, відкритою для поганих впливів.

Результат 1-2 бали – середній результат; 0 балів – низький результат. Шановні батьки! Отримані вами результати тестування не повинні сприйматись як такі, що раз і назавжди визначають особливості ваших стосунків з дітьми. Цей тест – лише один з багатьох методів дослідження батьківсько-дитячих стосунків.

Анкета для батьків

Чи знаєте Ви свою дитину?

1. Які моральні якості, на вашу думку, притаманні Вашій дитині?

- Патріотизм
- Колективізм
- Гуманізм
- Дисциплінованість
- Вихованість

2. Які емоційно-вольові риси є у Вашої дитини?

- Витриманість
- Гарячкуватість
- позитивне ставлення до людей
- упертість у досягненні мети

3. Які психічні пізнавальні процеси, на Вашу думку, у дитини розвинені добре?

- Сприйняття
- Уява
- абстрактне мислення
- увага
- короткочасна пам'ять
- довготривала пам'ять
- мова

4. Який вид темпераменту переважає у Вашій дитині?

- Холеричний
- Сангвінічний
- Флегматичний
- меланхолічний

5. Яка Ваша дитина за характером?

- ідейна / безідейна

- працелюбна / лінива
- контактна / замкнена
- альтруїст / егоїст

6. Чи сприймає дитина виховні впливи?

- Так
- Ні

7. Як ставиться дитина до людей?

- Принципово
- Безпринципово
- по-доброму
- відверто
- стримано
- погано

8. Чи є у Вашої дитини друзі, товариші у школі, садочку?

- Так
- Ні
- Не знаю

9. Чи є у дитини друзі у дворі?

- Так
- Ні
- Не знаю

10. Чи часто Ваша дитина свариться з оточенням?

- Так
- Ні
- Не знаю

11. Як ставиться Ваша дитина до своїх речей?

- Бережливо
- Байдуже

12. Чи любить Ваша дитина тварин?

- Так

- Ні

13. Який колір найбільше подобається Вашій дитині?

14. Чи змінюється цей колір залежно від настрою дитини?

- Так
- Ні
- Не знаю

15. Чи є у Вашої дитини улюблена іграшка?

- Так
- Ні
- Не знаю

16. Що це за іграшка?

17. Які улюблені квіти Вашої дитини?

- Гвоздики
- Тюльпани
- Фіалки
- Троянди
- Ромашки
- Інші (вказіть): _____

18. Які страви любить Ваша дитина?

- Суп
- Борщ
- Картоплю
- Кашу
- Салат
- Інші (вказіть): _____

19. Чи любить Ваша дитина солодощі?

- Так
- Ні
- Не знаю

20. Які нахили Вашої дитини?

- До розумової діяльності
 - До практичної діяльності
 - До художньої діяльності
21. Яке ставлення Вашої дитини до навчання?
- Позитивне
 - Задовільне
 - Незадовільне
 - Індиферентне
22. Якими мотивами керується Ваша дитина у навчальній діяльності?
- Інтересом до знань
 - Необхідністю знань для майбутньої кар'єри
 - Тим, що інші вчаться
23. Які галузі знань найцікавіші для Вашої дитини?
- Природничо-наукові
 - Суспільно-наукові
 - Гуманітарні
 - Технічні
 - Мистецькі
24. Чи з радістю йде Ваша дитина до школи?
- Так
 - Ні
 - Як коли
25. Чи вважаєте Ви, що Ваша дитина навчається на повну силу?
- Так
 - Ні
26. Скільки часу (приблизно) витрачає Ваша дитина на підготовку до уроків?
- Не готується зовсім
 - Інколи готується (вказіть час): _____
 - Завжди готується
27. З яких предметів відчуває труднощі у навчанні? Чому?

28. З яких предметів вчиться із задоволенням?
29. З яких предметів читає додаткову літературу?
30. Чи любить Ваша дитина читати художню літературу?
- Так
 - Ні
 - Не знаю
31. Які книжки подобаються Вашій дитині?
32. Які кінофільми подобаються Вашій дитині?
33. Як ставиться Ваша дитина до праці?
- Відповідально
 - Безвідповідально
 - Любить працювати
 - Лінькувата
34. Чи любить Ваша дитина робити щось своїми руками?
- Так
 - Ні
 - Не знаю
35. Чи любить Ваша дитина допомагати виконувати домашню роботу?
- Так
 - Ні
 - Як коли
36. Який темп роботи у Вашої дитини?
- Швидкий
 - Середній
 - Повільний
37. Яка якість роботи, виконуваної Вашою дитиною?
- Хороша
 - Середня
 - Погана